

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Omejc

Mentorica: doc. dr. Zdenka Šadl

EMOCIJE, DRUŽINA IN NASILJE

Diplomsko delo

Ljubljana, 2005

*Strogost in prisiljevanje sta nekaj hlapčevskega.
Zato menim, da z nasiljem nikoli ne moremo doseči tega,
kar lahko dosežemo z razumom, modrostjo in veščino.*

MONTAIGNE

KAZALO

1	UVOD	4
2	EMOCIJE	6
2.1	OPREDELITVE EMOCIJ	6
2.2	TEORIJE EMOCIJ	8
2.2.1	<i>Začetne teorije emocij</i>	8
2.2.2	<i>Emocije v klasičnih socioloških teorijah</i>	10
2.2.3	<i>Sociološke teorije emocij</i>	12
2.3	ČUSTVO JEZE IN AGRESIVNOST	14
2.3.1	<i>Razvoj nagnjenosti k agresivnosti</i>	18
2.3.2	<i>Razlike med spoloma v agresivnem vedenju</i>	20
3	DRUŽINA, EMOCIJE IN SPOLNA SOCIALIZACIJA	23
3.1	DRUŽINA, INTIMNOST IN PREOBRAZBA INTIMNOSTI	23
3.2	SOCIALIZACIJA EMOCIJ	28
3.2.1	<i>Razlike v socializaciji emocij glede na spol</i>	32
3.3	RAZLIKE V ČUSTVOVANJU MED SPOLOMA?	34
4	NASILJE V DRUŽINI	37
4.1	MITI O NASILJU V DRUŽINI	38
4.2	NASILJE NAD ŽENSKAMI IN OTROCI V DRUŽINI	41
4.2.1	<i>Dejavniki povezani z nasiljem v družini</i>	43
4.3	ČUSTVENO NASILJE V INTIMNIH ODNOSIH	46
4.3.1	<i>Čustveno nasilje nad otroci</i>	52
4.4	NADZOROVANJE NASILJA	56
4.4.1	<i>Strategije za preprečevanje nasilja</i>	58
4.4.2	<i>Ukrepanje ob nasilju nad otroci</i>	61
5	SKLEP	64
6	LITERATURA	67

1 UVOD

Ljudje smo najbolj čustveni med vsemi bitji. Lahko rečemo, da emocije predstavljajo temelj našega življenja, saj so bistveni del medosebnih odnosov ter sestavni del vseh življenjskih področij. Svet okoli nas doživljamo s čustvi¹, ki so pogosto povezana s številnimi fiziološkimi spremembami in spremembami v našem obnašanju. Eno izmed najpogosteje negativno opredeljenih emocij je jeza, ki lahko deluje razdiralno in predstavlja sovražna čustva nezadovoljstva. Jeza je sestavni del in najbolj pogosta osnova agresivnosti in nasilja, saj posameznik z jezo pogosto manifestira svojo dominantno družbeno pozicijo.

Posamezniki preživijo večji del svojega življenja v družinski skupnosti. Za takšno skupnost so značilni tesni medosebni odnosi ter intenzivna čustva. Emocije so prisotne na vseh področjih razvoja družine, od začetnega oblikovanja zakonske zveze do prehoda k starševstvu kot tudi pri razpadu družine. Seveda se v družini ne pojavljajo samo pozitivne emocije, temveč prihajajo v tako intimni skupnosti na dan tudi negativna čustva. Mnogo raziskovalcev je ugotovilo, da bolj ko je razmerje intimno, bolj intenzivni so konflikti znotraj tega razmerja (Alford v Bernardes, 1997: 74). Negativne emocije ter konflikti znotraj intimnega razmerja pa lahko vodijo tudi k nasilju v družini.

V diplomskem delu bom obravnavala psihično oz. čustveno nasilje nad ženskami in otroci v intimnih razmerjih, saj je ta oblika nasilja najbolj razširjena, obenem pa se o njej najmanj govori in je tudi najmanj raziskana. Žrtve čustvenega nasilja smo tekom življenja vsi, vendar ga obenem vsaj občasno tudi sami povzročamo. Čustveno (psihično) nasilje v intimnih razmerjih temelji na družbeni moči in kontroli ter predstavlja resen problem, saj je takšno nasilje osnova vsem ostalim oblikam nasilja, vključno s fizičnim in spolnim nasiljem. V intimnih, heteroseksualnih razmerjih je večina žrtev ženskega spola. Čustveno nasilje torej najpogosteje izvajajo moški z namenom, da bi nad partnericami vzpostavili nadzor in jih poniževali ter s tem preprečili, da bi imele v razmerju kakršnokoli moč ali nadzor.

Vsebinsko je naloga razdeljena na štiri sklope. Prvi del je namenjen opredelitvam emocij in predstavitvi različnih teorij emocij, vse od začetnih teorij do skritih teorij emocij v klasičnih

¹ Izraza »čustva« in »emocije« bom v nalogi uporabljala kot sinonima.

socioloških teorijah do socioloških teorij emocij. Na koncu prvega dela naloge bom posebej obravnavala čustvo jeze in povezanost jeze z agresivnostjo in nasiljem.

Drugi del bo namenjen opisu spolno določenih vlog ter stereotipov o družbenem spolu. Spolne vloge so družbeno in kulturno določene in predstavljajo norme ter pričakovanja določenega ravnanja. K oblikovanju moških in ženskih vlog pomembno prispeva spolno specifična socializacija deklic in dečkov, ki se prične že v zgodnjih letih v družini. Zato bom podrobneje predstavila tudi socializacijo emocij in razlike v socializaciji čustev med fantki in deklicami.

V tretjem delu bom opredelila družino v moderni in postmoderni družbi in vlogo emocij v družinskem življenju, saj je družina od 19. stoletja dalje postala primarno okolje emocionalnega izražanja in komunikacije. V kontekstu širših družbenih sprememb v pozni modernosti se je pomembno preobrazila tudi intimnost. V tej povezavi se bom osredotočila na spolno delitev v družini, kjer še vedno obstaja spolna asimetrija na področju intimnosti in emocionalnega ter gospodinjanskega dela.

V zadnjem delu diplomske naloge bom najprej opisala razvoj nagnjenosti k agresivnosti in razlike v agresivnem vedenju med moškimi in ženskami. Nato bom predstavila nekaj mitov oz. splošno sprejetih nerealnih predstav o nasilju v družini. Za tem bom opisala samo nasilje v družini in dejavnike, ki so z njim povezani (razlike v družbeni moči, družbeni položaj posameznika/-ice ipd.). Med različnimi oblikami nasilja v družini bom izpostavila čustveno nasilje nad ženskami in otroci. Na koncu bom predstavila še ukrepe, za katere menim, da bi pripomogli k zmanjšanju nasilja v družini.

2 EMOCIJE

2.1 OPREDELITVE EMOCIJ

»Čustva so temeljni in neločljivi del koncepta človeka in človeške družbenosti« (Šadl, 1999: 9). Po kakovosti in količini svojih emocionalnih izkušenj smo ljudje najbolj čustveni med vsemi bitji. Na dogajanje okoli nas se odzivamo na različne načine. Opazujemo ga, občutimo in o njem razmišljamo. Za doživljanje sveta je značilno predvsem to, da ga doživljamo s čustvi. Nekateri pojavi nas privlačijo, drugi nas odbijajo, to pa zato, ker v nas zbudijo ustrezna čustva. Čustva imajo velik pomen v našem življenju. V evoluciji so se verjetno razvila kot pojav, ki pripravlja in spodbuja organizem v posebnih situacijah (npr. za dvorjenje, boj ali beg). Pri človeku se je ta pomen še razširil in čustvovanje daje našemu življenju in doživljanju poseben pečat.

»Človeška čustva so zapleteni in sestavljeni procesi, ki vključujejo vrsto kognitivnih, fizioloških, izraznih in vedenjskih odzivov« (Smrtnik Vitulić, 2004: 10). »Čustva so duševni procesi, s katerimi doživljamo poseben odnos do pojavov, predmetov, oseb, njihovo privlačnost ali neprivlačnost, njihovo svojevrstno doživljajsko vrednost in barvitost« (Musek in Pečjak, 2001: 67). Čustva so subjektivne, psihološke izkušnje, ki so nenamerne in pogosto povezane s številnimi fiziološkimi reakcijami, ki izvirajo iz odziva na določen dogodek. Emocije so torej nekaj, pri čemer občutimo telesno vzburjenost, povezano z določenimi fiziološkimi spremembami (npr. ko se nečesa ustrašimo, (ob)čutimo kako nam začne razbijati srce) in spremembami v našem obnašanju (npr. od žalosti nam gre na jok, v jezi stiskamo pesti).

Pri opredelitvi čustev je pomembno upoštevati (Oatley in Jenkins v Smrtnik Vitulić, 2004: 10), da so čustva pogosto odziv na zavestno ali nezavedno vrednotenje dogajanja kot pomembnega za nek cilj, da je bistvo čustev v pripravljenosti za delovanje in v izoblikovanju načrtov ter da čustva običajno doživljamo kot posebno vrsto duševnih stanj, ki jih pogosto spremljajo ali jim sledijo fiziološke spremembe.

Po nekaterih teorijah naj bi emocije za posameznika imele funkcije prilagajanja in organiziranja. »Emocije so procesi vzpostavljanja, ohranjanja ali prekinitve odnosov med

osebo in notranjim ali zunanjim okoljem, kadar so ti odnosi za posameznika pomembni« (Campos, Campos in Barret v Cummings in drugi, 2003: 19).

James R. Averill (1980) opredeli emocije kot prehodne družbene vloge, ki obenem predstavljajo pojav, v katerem so združeni številni biološki, socialni in psihološki elementi. Vlogo lahko označimo kot družbeno predpisano serijo odzivov, ki jih posameznik izvaja v določeni družbeni situaciji. Ocenjeni objekt, na katerega se veže emocija, ni več fizični predmet, neodvisen od opazovalca, temveč pomen, ki mu ga pripišemo. »Emocija je prehodna socialna vloga, ki vključuje posameznikovo oceno situacije in ki jo tolmači kot nenamerno v nasprotju z namerno akcijo« (Averill v Lamovec, 1984: 158).

»Čustva so relacijski pojavi – izhajajo iz družbenih odnosov in so del 'emocionalnega scenarija', ki ga akterji, umeščeni v širše družbene strukture in procese, oblikujejo z drugimi. Vselej jih je treba obravnavati kot družbene, vzgojljive prakse, ki vključujejo jaz in druge, samointerakcijo in interakcijo z drugimi« (Šadl, 1999: 244). Emocionalne izkušnje so objektno-odvisna stanja, nujno so na nekaj usmerjena (situacijo, druge osebe, dogodke, delovanje, tudi same nase, na jaz) in vsebujejo sliko oziroma predstavo o teh objektih. Za razliko od čustev pa so goli fizični občutki neodvisni in vase zaprti, to je, zgolj sama nase usmerjena stanja brez zunanje, relacijske reference oz. zunanjega naveznega okvirja (Šadl, 1999: 177-179).

Pri čustvovanju moramo razlikovati med izražanjem čustev (zunanji vidik) in samim čustvenim doživljanjem (notranji vidik). Z izražanjem naredimo svoje čustveno doživljanje opazno tudi drugim. Pomaga nam, da lahko ugotovimo, kakšna čustva doživljajo drugi in da tudi drugi lahko ugotovijo naša čustva. »Čustva imajo nedvomno pomembno vrednostno funkcijo, saj našemu doživljanju dajejo lastnosti pozitivnega ali negativnega, prijetnega ali neprijetnega« (Musek in Pečjak, 2001: 69). Vsa čustva imajo namreč vrednostni predznak, lahko so ugodna ali neugodna, ne morejo pa biti nevtralna. »Posameznik doživlja pozitivna čustva, kadar okoliščine prispevajo k doseganju zanj pomembnih ciljev in negativna, kadar oceni, da so njegovi cilji zaradi dogajanja ogroženi« (Lazarus v Smrtnik Vitulić, 2004: 11). Značilna je bipolarnost čustev, saj jih lahko razporejamo v nasprotne dvojice: za vsako čustvo (strah, veselje, ljubezen) najdemo nasprotni par (pogum, žalost, sovraštvo). Čustva nas tudi usmerjajo, motivirajo ter spodbujajo k dejavnosti in delovanju (navdušenje nas pripravi, da se z večjo energijo lotimo nekega dela, strah na to, da se bomo hitreje umaknili itd.), saj mnogi

pomembni pojavi pridobijo čustveni predznak, ki nas usmerja, da lažje obvladujemo okolje in da se lažje prilagajamo. Opozarjajo nas, katerim stvarjem ali pojavom se lahko približamo in katerim se moramo izogniti. Čustva nam pomagajo tudi v medosebnih odnosih. Pri tem so še zlasti pomembne naše zmožnosti, da izražamo svoja čustva in da jih prepoznamo pri sebi in pri drugih.

2.2 TEORIJE EMOCIJ

Glede na izvor in sestavo čustev razlikujemo fiziološke in nevrološke, funkcionalne, kognitivne ter socialne teorije emocij. Avtorji *fizioloških in nevroloških teorij* vidijo izvor in sestavo čustev v »značilnih fizioloških spremembah organizma in v prepoznavnih povezavah v možganih, ki se v posamezniku sprožijo ob določenih dražljajih« (Smrtnik Vitulić, 2004: 9). Zagovorniki *funkcionalnih teorij* razumejo emocije kot prirojene programe, ki vključujejo značilne izraze obraza in mišično aktivnost, ki spremlja fiziološke spremembe. Po njihovem mnenju lahko ljudje doživljajo nekatera čustva tudi brez vključenosti kognitivnih procesov. *Kognitivna teorija* vidi emocije kot prirojene, vendar daje določen pomen tudi družbenemu kontekstu, v katerem se ljudje nahajajo. Posamezniki telesne občutke kognitivno ocenjujejo in jim nato pripišejo določeno emocionalno oznako (Clarke, 2003: 146). Osrednja misel *socialnih teorij* emocij pa je, da se vseh emocij, ki jih doživljamo, naučimo v družbenih interakcijah, saj naj bi emocije obstajale le v recipročnih izmenjavah družbenih srečanj.

2.2.1 Začetne teorije emocij

Eden izmed prvih začetnikov modernega proučevanja emocij je bil Charles Darwin. Menil je, da so emocije skupne tako ljudem kot živalim in da temeljijo na našem osnovnem prizadevanju po fizičnem preživetju. Emocije naj bi bile povezane z našimi notranjimi nagoni, emocionalni odzivi pa naj bi bili skoraj vedno reakcije na nevarnosti in kot taki, bistveni za naše preživetje (Clarke, 2003: 147). Leta 1872 je Darwin napisal knjigo z naslovom »Izražanje emocij pri človeku in živali«, v kateri je trdil, da emocionalno vedenje prispeva k preživetju in da predstavlja način sporočanja namenov. Menil je, da so vsi gibi prvotno nečemu služili in da naj bi bila večina izraznih gibov ostanek ali sled praktičnih gibov, ki so najprej služili za doseganje praktičnih ciljev, kasneje pa so postali avtomatične navade, ki naj bi se celo dedovale. Prvotni gibi so se s tem spremenili na dva načina: povezali so se s

situacijami in dražljaji, ki so bili podobni prvotnim, reakcije pa so oslabele, dokler niso od praktičnih gibov ostali le sledovi (Lamovec, 1984: 11-12). Na primer porogljiv pogled, pri katerem na eni strani delno razkrijemo zobe, ali pa kazanje zob v besu, je sled nekoč neposrednega ugriza oz. renčanja in pripravljenosti na ugriz. Ta pripravljenost je bila funkcionalna za naše oddaljene prednike, kasneje pa za doseganje praktičnih ciljev ni bila več koristna.

Ob koncu devetnajstega stoletja (1880) sta William James in Carl Lange neodvisno razvila eno prvih teorij čustev, ki so jo poimenovali James-Langejeva teorija. Po tej teoriji ljudje najprej zaznamo pojav, ki nas vznemirja, nato se pojavijo telesne spremembe, emocija pa je subjektivno doživljanje teh sprememb. Teorija je poskušala odgovoriti predvsem na vprašanje, kaj je prvotno: subjektivno doživljanje emocije ali telesne spremembe, pri čemer daje prednost slednjim (Lamovec, 1984: 23-24). Čustvo, ki ga doživljamo, nastaja iz naše zaznave fiziološkega stanja telesa. Ko doživljamo čustvo, naj bi namreč nezavedno zaznavali fiziološke spremembe, ki potekajo v telesu. Brez teh fizioloških sprememb naj ne bi čutili nobenega čustva (Hayes in Orrel, 1998: 122).

Primer behavioristične teorije emocij je teorija Johna Watsona (1924), ki je emocije pojmoval kot neke vrste pogojene reflekse, t.j. kot skupino reakcij, ki se razmeroma redno pojavljajo na določen dražljaj, osnovni vzorci emocionalnih reakcij pa naj bi bili prirojeni. Emocije je razlikoval glede na vrsto in intenziteto. Izvedel je tudi nekaj poskusov na dojenčkih, pri katerih je z različnimi dražljaji (nenadno spuščanje, omejevanje dojenčkovega gibanja in božanje) izzval reakcije, ki naj bi bile tri osnovne emocije in jih označil kot strah, jezo in ljubezen (Lamovec, 1984: 37).

Nasprotje tej teoriji je Cannon-Bardova teorija (1927), ki predstavlja prvi kompleksnejši model, ki razlaga odnose med doživljanjem in izražanjem emocij ter nevrološkimi potmi in nevrokemičnimi spremembami. Njen glavni prispevek k psihološki teoriji je v trditvi, da emocije izvirajo iz središč v centralnem živčnem sistemu (Lamovec, 1984: 27-28). Čustva, ki jih doživljamo in fiziološki odzivi, ki potekajo v nas, so torej medsebojno povsem ločeni in neodvisni (Hayes in Orrel, 1998: 122).

Nasprotna obema predhodnima teorijama pa je Schachterjeva teorija čustev. Leta 1964 je Schachter podal teorijo, ki pravi, da čustvo, ki ga doživljamo, izvira iz dveh glavnih virov:

fizioloških sprememb, ki jih doživljamo in naše interpretacije dogodkov okoli nas. Pri emocijah igrajo pomembno vlogo tako socialni in kognitivni dejavniki kot tudi raven vznemirjenosti. Pomemben je torej način, s katerim interpretiramo fiziološke spremembe, ki potekajo v našem organizmu (Hayes in Orrel, 1998: 127).

Plutchikova teorija (1980) izvira iz evolucijskega pogleda na emocije. Emocije imajo evolucijsko zgodovino in so se pri različnih vrstah razvile v različne oblike izražanja. Imajo prilagoditveno vlogo in tako pomagajo organizmu, da prebrodi temeljne probleme obstanka. Menil je, da obstaja manjše število temeljnih, primarnih emocij, vse ostale pa so mešanice letih. Eden izmed bolj vplivnih klasifikacijskih pristopov je Plutchikovih osem primarnih emocij: strah, jeza, veselje, žalost, sprejemanje, gnus, pričakovanje in presenečenje (Lamovec, 1984: 83-90).

Najbolj je torej sprejeto mnenje, da se emocije pojavljajo kot kompleks zaporedij dogodkov. Zaporednost se začne, ko posameznik/-ica trči ob pomembno misel ali dogodek. Oseba nato interpretira pomen srečanja, ta interpretacija pa določi občutje, ki bo verjetno sledilo. Npr. nekdo, ki naleti na pobeglega leva, bi dogodek najbrž interpretiral kot nevarnega. Zaradi občutka nevarnosti bi oseba (za)čutila strah. Vsakemu občutju sledi serija fizičnih sprememb in spodbud k delovanju, kar so odzivi na dogodek, ki je sprožil zaporednost. Tako bi oseba, ki bi srečala leva, najbrž pobegnila in si s tem zvišala možnosti preživetja (A2Z Psychology, 2002-2004).

2.2.2 Emocije v klasičnih socioloških teorijah

V moderni sociologiji je prevladoval poudarek na hladnem, racionalnem stanju duha in zanimanju za racionalne procese. Glavni tok sociologije je čustva, pretežno razumljena kot nedružabne pojave, dodelil drugim disciplinam kot so biologija, psihoanaliza, antropologija in zlasti psihologija. Kljub temu pa čustva niso bila povsem pozabljeni in izrinjena tema, saj so zanimanje za čustva razvile tudi, sicer racionalistično usmerjene, družbene znanosti (Šadl, 1999: 22-23). Velik pomen so čustvom pripisali že predhodniki sociologije, saj se je večina sociologov v svojih delih čustev na tak ali drugačen način dotaknila. Najbolj eksplicitno in sistematično se je obravnave čustev lotil G. Simmel, ki je postavil same začetke sociologije čustev. Čustva, osnovana v družbenih, zgodovinskih in materialnih pogojih eksistence, so navzoča tudi v delu K. Marxa, ki meni, da pogoji, povezani z družbenimi odnosi produkcije v

kapitalistični epohi, pri pripadnikih delavskega razreda ustvarjajo posebna psihološka stanja, tj. odtujitev. S čustvi se je ukvarjal tudi E. Durkheim. Obravnaval jih je pri analizi totemizma, kjer je poudaril kolektivno in moralno naravo človeških občutij in sentimentov. Čustev pa se je dotaknil tudi M. Weber, ki emocij ni omenjal neposredno, jih pa na primer vsebuje njegovo poudarjanje vrednot kot temeljev družbene strukture, saj naj bi bile vrednote čustveno obarvana prepričanja.

Max Weber čustvom ne namenja ločene in konceptualno samostojne obravnave. V njegovem teoretskem sistemu predstavljajo čustva zgolj obrobno vprašanje. Po Weberu je za zahodne družbe značilen proces intelektualizacije, za katerega je značilna prevlada znanstvenega pogleda na svet. V modernem življenju so emocionalni in neracionalni elementi potisnjeni v korist neosebne birokratske oblike organizacij. Racionalen potek delovanja po Weberu predpostavlja, da akterji niso pod vplivom afektov in emocij. Takšno Webrovo stališče je vprašljivo, kajti družbeni akterji se v svojem delovanju vselej nahajajo v nekem razpoloženskem ali emocionalnem stanju. »Razpoloženja in čustva so stanja in pojavi, ki so stalno prisotni v vsakdanjem življenju in predstavljajo normalno in aktivno sestavino racionalnega delovanja posameznikov in institucij« (Šadl, 1999: 95).

Émile Durkheim velja za vnetega zagovornika metodološkega načela, ki omejuje sociološko ukvarjanje s psihološkimi dejstvi ali pojavi. Z natančnejšo analizo pa je mogoče odkriti, da je v njegovo razlago »kolektivnega vrenja« vključena predpostavka o utemeljenosti in odvisnosti družbenega reda od človeške čutnosti in emocionalnosti. »S pojmom *homo duplex* opredeli človeška bitja kot globoko čutna, pri čemer se človekova čutnost izraža bodisi v obliki asocialnih in egoističnih strasti ali preko izkušnje in izražanja bolj socializiranih čustev, ki jih posreduje in osmišlja kolektivna zavest družbene skupine« (Šadl, 1999: 96).

V času Simmlovega ustvarjanja so čustva v znanstvenem proučevanju družbe igrala obrobno vlogo. Usmeritev njegove pozornosti na oblike družbenih interakcij je bila v nasprotju z osredotočenostjo sodobnikov na makro strukture in sisteme. Simmel je čustva razumel kot produkte specifičnih družbenih interakcij. Čustva kot psihični učinki interakcijskih izkušenj, ponovno vstopajo v družbene odnose kot konstitutivni dejavnik družbenega življenja. Človeška čustva imajo ključno vlogo dejavnika, ki družbo drži skupaj oz. bolj natančno, povezovalca ljudi. Pri oblikovanju družbe odnose med posamezniki ključno dopolnjujejo emocionalna stanja in procesi. Čustva kot elementi povezovanja, v Simmlovi razlagi torej

vstopajo v procese konstrukcije družbene realnosti (Šadl, 1999: 103-104). Po Simmlu imajo čustva v modernih družbah, v primerjavi s predmodernimi oblikami družb, omejen obseg konstitutivnega učinkovanja na oblikovanje družbenega življenja. Za moderne družbe je v prvi vrsti značilna racionalizacija, ki jo določa prevlada denarja in intelekta. Denar kot vodilno občevalno sredstvo prinaša, skupaj z drugimi neosebnimi standardi (razumom, logiko in pravom), prevlado racionalne preračunljivosti, ki izriva tradicionalne, religiozne in čustvene vsebine družbenih odnosov. Medtem ko na eni strani uporaba teh standardov odpira nove možnosti posameznikom, pa na drugi emocionalne vsebine osebnih izkušenj potiska iz družbenega življenja (Šadl, 1999: 107).

2.2.3 Sociološke teorije emocij

Čeprav imajo čustva kot predmet teoretskega razglabljanja svojo predsociološko in sociološko intelektualno zgodovino, so kot samostojen problem vstopila v sistematično sociološko analizo šele v zadnjih slabih treh desetletjih. »'Afektualna revolucija' se je oblikovala kot poskus presejanja analitičnih in spoznavnih primanjkljajev, ki jih je ustvaril 'čezmerni kognitivizem' pretekle teoretske produkcije« (Šadl, 1999: 146). Z novim zanimanjem za čustva so se odprle možnosti za prevetritev institucionaliziranih rutinskih področij specializiranega raziskovanja in teoretiziranja v različnih mikrosocioloških smereh.

Konstruktivistični pogled na emocije temelji na ideji, da so emocije družbeno-kulturno oblikovane in odvisne od družbenih predstav. Emocije so označene kot verovanja, sodbe in želje, ki po svoji naravi niso prirojene, ampak so naučene kot del seznanjanja s kulturnimi verovanji, vrednotami, normami in pričakovanji. Razumljene so kot rezultat posameznikovega kulturno primernega interpretiranja situacije, kot pojavi odvisni od družbene zavesti o tem kdaj, kje in kako čutiti ter s tem kdaj, kje in kako delovati. S tem, ko družba postavi niz pravil za čustvovanje, le-ta načrtajo emocionalne »pravice in dolžnosti«, ki izvirajo iz in podpirajo pravne, moralne in družbene kode (Ratner, 1989). Konstruktivizem za razliko od naturalizma emocij ne pojasnjuje kot prirojenih odzivov, ki jih izvabi situacija s svojimi značilnostmi, ampak kot družbeno-kulturno določene in pridobljene vzorce izkustev in izražanja, ki se posledično pojavljajo v določenih družbenih situacijah. Obvladovanje kulturno primernih emocij služi preprečevanju neželenega vedenja ter vzdrževanju in potrjevanju kulturnih vrednot (Armon-Jones, 1986: 34).

Vedenjska menjalna teorija (behavioural exchange theory of emotion) razlaga emocije kot psihološke odzive na izide določenih socialno-interakcijskih dimenzij. Ta model emocij sta kratko opisala G. Homans in P. Blau, zelo podrobno pa ga je razvijal T. D. Kemper. Kemper trdi, da je večina emocij rezultat občutenega presežka ali primanjkljaja moči in statusa v družbenih razmerjih. Moč je oblika razmerja, v katerem se privolitev drugih doseže ne glede na njihovo voljo, načini interakcije v takih razmerjih so omejitve, grožnje in nasilje. Status izhaja iz zanimanja za vzdrževanje sistema in povezanost ljudi (Kemper v Franks, 1989: 156). Psihološki odzivi na družbene stimulanse kot so status, moč in zmožnost nujenja nagrad, naj bi v ljudeh sprožili doživljanje določenih emocij. Če posameznik na primer pričakuje, da bo od druge osebe dobil nagrado in je ne dobi, to lahko pripelje k frustraciji in jezi (Homans v Gordon, 1985: 135). Če posameznik uživa status in obenem meni, da si ga ne zasluži, se pojavi sram, pomanjkanje moči pa pripelje do občutkov strahu ipd. (Franks, 1989: 156). Družbene strukture torej sprožajo emocije preko osnovnih in univerzalnih principov človeškega vedenja. Stimulansi, ki sprožajo emocije, so kulturno določeni. S spreminjanjem družbenih stimulansov se spreminjajo tudi emocionalni odzivi. Ta teorija prikazuje emocije kot racionalne in sebične odzive ter obenem izključuje neracionalne, spontane emocije kjer je koristoljubje nepomembno (Gordon, 1985: 135-137).

V nasprotju z behavioristično teorijo, ki je poudarjala samoljubje posameznikov, daje *konfliktna teorija emocij* (conflict theory of emotion) prednost kolektivnim interesom, prepoznava pa tudi neracionalno izražanje emocionalnih napetosti (primeri »grešnih kozlov«). Konfliktno teorijo emocij sta v svojih delih predstavila L. Coser in R. Collins, ki trdita, da je ključna determinanta emocij članstvo v tekmujočih skupinah in družbenih razredih. Emocije so vir, ki je lahko mobiliziran, usmerjan in izrabljan v bojih za moč (Coser v Gordon, 1985: 138) ter uporabljen za ustvarjanje emocionalne solidarnosti in lojalnosti (Collins v Gordon, 1985: 138). R. Collins trdi, da imajo ljudje na določene kretnje in zvoke, kot so znamenja za preplah, naklonjenost in prepoznavanje, avtomatične emocionalne odzive. Ta skupno deljena dovzetnost dopušča, da se v vzajemnih ritualih spodbuja in manipulira s škodljivimi vplivi oz. posledicami emocij. Človeška nagnjenost k razdvojenim emocijam zvišuje kolektivno vznemirjanje v ritualih ter s tem materializacijo in legalizacijo pomenov simbolov na katere mislijo posamezniki, ko so emocionalno razvneti. Navzočnost velikega števila ljudi v ritualih emocije ojača (Collins v Gordon, 1985: 139), kolektivno izražanje sovražnih emocij pa zvišuje solidarnost in zagotavlja, da sovražnost ne ogroža osnovnih vrednot skupine (Coser v Gordon, 1985: 139). Po tej teoriji so emocije do posameznikov ali skupin občutene kot

vrednotenja razmerij. Do svoje skupine posameznik občuti lojalnost, medtem ko do nasprotne skupine občuti sovražnost.

Simbolno interakcionistična teorija čustev (symbolic interactionist theory of emotion) poudarja edinstveno zmožnost ljudi, da ustvarjajo in spreminjajo simbole, s katerimi usmerjajo in uravnavajo svoja lastna vedenja ter vplivajo na vedenja drugih. Emocija drugim simbolično sporoča oz. simbolizira, kakšen bi utegnil biti posameznikov odziv na situacijo in kaj sama situacija posamezniku/-ici pomeni. Emocije so torej predmet oz. žarišče interakcij. Posameznikov odnos do emocij je, v primerjavi s predhodnima teorijama, bolj aktiven in manj določen s strani situacije ali članstva v skupini. Ta teorija vzpostavlja tudi razliko med biološkimi čustvi in družbenimi sentimentimi. Čustvo je določeno s človeškim organizmom in povezano s telesnimi spremembami, sestavljeno pa je iz nespremenljivih podob telesnih občutkov in kretenj. Sentimenti, nasprotno, izvirajo iz kulturnih definicij in družbenih interakcij. Vzorci njihovega izražanja in notranjih občutkov so kulturno določeni in se v različnih situacijah in kulturah spreminjajo (Gordon v Gordon, 1985: 141). Skupni družbeni vzorci določene kulture se izražajo v njenem besednjaku sentimentov, t.j. nizu deljenih simbolov in razumevanj o raznolikosti doživljanja čustev. Vsak izraz (npr. navdušenje, hvaležnost) določa simbolični okvir, s katerim lahko interpretiramo, predvidevamo in zagovarjamo emocionalne kretnje, občutke in pomen medosebnih odnosov. Na interpretacijo, izražanje in vzbujanje čustev vplivajo družbene norme s tem, da opredeljujejo situacijsko primernost emocionalnih razlag in čustva, ki so zaželeni. Procese interpretacije čustev in do neke mere samo doživljanje torej oblikuje kultura in njena pravila čustvovanja. »Pravila oblikovanja, s katerimi pripisujemo pomene situacijam, in ki določajo kakšna vrsta čustev je primerna v danem družbenem okviru, definirajo pravila čustvovanja kot smernice, ki jih posamezniki uporabljajo za oceno tega, ali so njihovi subjektivni občutki usklajeni z družbenimi pričakovanji« (Hochschild v Šadl, 1999: 156).

2.3 ČUSTVO JEZE IN AGRESIVNOST

Jeza predstavlja sovražna čustva nezadovoljstva in je navadno opredeljena kot negativno čustvo. Kljub temu, da se vsaka družba, ki želi zagotoviti varno življenje posameznikov, bojuje proti čustvom jeze, agresivnosti in nasilja, so ti emocionalni pojavi še vedno prisotni. Čustva jeze so sestavni del in najbolj pogosta osnova agresivnosti in nasilja. Nekontrahirana

jeza je »strup«, ki s svojo močjo razjeda in pogublja medosebne odnose. Ko je nakopičena jeza popolnoma nenadzirljiva, preide v bes in agresivnost, ki se pod določenimi pogoji spremeni v različne oblike nasilja.

»Ljudje doživljajo jezo, ko ocenijo, da nekdo ali nekaj neupravičeno ogroža njihove pomembne želje ali vrednote« (Milivojević v Smrtnik Vitulić, 2004: 32). Jeza je čustvo, s katerim posameznik/-ica dokazuje svojo dominantnost. Na splošno je to čustvo, ki nastane predvsem, kadar so ljudje ovirani v svoji dejavnosti, kadar jim kdo preprečuje izvajanje dejavnosti ali do njih kaže premalo spoštovanja. Ljudje želijo z jezo vplivati na druge, da spremenijo svoje vedenje. Cilj izražanja jeze pred drugo osebo je, da se v njej sproži doživljanje neugodja, ki naj bi jo motiviralo k spremembi vedenja. Jeza je težavno čustvo, ki se pogosto pomeša z drugimi čustvi; najpogosteje se čustvu jeze pridružita bojazen in strah (Kristančič, 2002: 19).

Jeza običajno vključuje grajanje drugih zaradi nezaželene situacije, v kateri se znajde posameznik/-ica. Jeza stopnjuje raven doživete psihične napetosti, podžiga željo po maščevanju, ustvarja energijo za vedenjsko spoprijemanje s stresom in rahlja ponotranjene zadržke. Prav zato je jeza pogosto povezana z nasilnim ravnanjem, s katerim si storilec prizadeva doseči pozitivno ovrednoteno stanje, zavarovati kako vredno dobrino ali pa se izogniti negativnim dražljajem (Kanduč, 2003: 225).

Razumevanje jeze, agresivnosti in nasilja terja večstopenjski pristop. Teoretične razlage so se od osebno usmerjenih teoretičnih modelov preusmerile v interaktivni model oseba – okolje. Ta sestavljeni model je najbolj primeren za ugotavljanje in merjenje pojavov agresivnosti in nasilja. Za razumevanje agresivno-nasilnega vedenja je treba upoštevati: osebnost in njene značilnosti, ozadje razvoja posameznika/-ice in vedenje posameznika/-ice (Kristančič, 2002: 101).

Agresivnost ima v pogovornem jeziku negativen predznak. S tem, ko vedenje neke osebe označimo za agresivno, jo hkrati že moralno ožigosamo. Cameron in Janky sta ugotovila, da ljudje v vsakdanjem govoru uporabljajo tri kriterije, po katerih je agresivno tisto dejanje, ki: 1. omejuje vedenje druge osebe; 2. kaže na sebične motive storilca in 3. pri katerem je storilec pobudnik nasilnega obračunavanja (v Lamovec in Rojnik, 1978: 12). »Vsa agresivna dejanja pa imajo eno skupno stvar, in to je, da je tako dejanje vedno storjeno z namenom namernega

poškodovanja druge osebe« (Berkowitz, 1993: 10). Ko govorimo o agresiji, seveda ne mislimo samo na fizično nasilje. Ljudje so namreč lahko agresivni, ne da bi bili fizično nasilni (Nastran Ule, 2000: 256).

Za razvoj agresivnosti so odločilnega pomena osebnostne značilnosti posameznikov. »Stopnja splošne aktivnosti, impulzivnost in izrazitost čustvenih reakcij so nekatere izmed trajnih osebnostnih lastnosti, ki lahko že same po sebi neposredno vzbujajo ali zavirajo agresivnost« (Lamovec in Rojnik, 1978: 70). Te lastnosti navadno skupno označimo kot temperament, ki je posameznikov način vedenja in se razvojno oblikuje že zelo zgodaj ter ostane kasneje v precejšnji meri nespremenjen. Poleg lastnosti temperamenta so z agresivnostjo povezane tudi mnoge druge osebnostne lastnosti, ki so v pretežni meri rezultat socialnega učenja. Zelo pomembna sestavina, ki pripomore k ugotavljanju in razumevanju agresivnega vedenja, je prepoznavanje obstoja ustreznih ali neustreznih komunikacijskih veščin pri posamezniku/-ici. Neustrezna komunikacija je značilna za jezoholično, agresivno in nasilno vedenje. Tovrstna komunikacija in konflikt se najpogosteje kažeta v družinski dinamiki odnosov, kjer so pogosto prisotni: racionalno argumentiranje, verbalna agresija in nasilno vedenje (Kristančič, 2002: 103).

Agresivnost je odvisna tudi od situacije, od družbenega konteksta, predvsem pa od definicije nekega vedenja kot agresivnega ali neagresivnega. Ocenjevanje nekega obnašanja kot agresivnega je več kot goli opis dejstev o vedenju neke osebe v odnosu do drugih. Pri tem se uporablja vrednotenje in ugotavljanje tega, katera dejanja so slaba, neprimerna oz. kršijo norme itn. Takšne presoje imajo pomembne posledice. »Če neko dejanje ocenimo kot agresivno, potem je največkrat podvrženo negativnim sankcijam. Če pa isto dejanje ocenimo za neagresivno, bo akter krivde razbremenjen« (Nastran Ule, 2000: 275). Definiranje in merjenje agresivnosti je lahko zaradi neprimerne presoje medosebnih in družbenih odnosov tudi problematično. Tako na primer lahko zelo podobno vedenje definiramo kot igrivo ali pa agresivno, odvisno od konteksta. Komaj opazne spremembe tona glasu, telesnega položaja ali izraza na obrazu lahko namreč isto frazo iz neškodljive šale spremenijo v namerno žalitev. Na podoben način lahko nekatera vedenja postanejo zlorablajoča šele v kontekstu nasilja ali zastraševanja. Na primer jeza, izražena kot sarkazem ali verbalna sovražnost, je v zdravem odnosu neprijetna. Isto vedenje pa ima lahko zelo grozeč in zastrašujoč pomen, če ga je že kdaj prej spremljalo fizično nasilje ali grožnja s poškodbo. Ali se neko obnašanje vidi kot zlorablajoče je odvisno tudi od določenega družbenega konteksta. Nekatera obnašanja, ki so

sprejemljiva ali celo predpisana znotraj določenega etnično-kulturnega okolja, npr. glasno izražanje negativnih emocij, so v drugem okolju lahko občutena kot verbalna zloraba (Murphy in Cascardi, 1993: 88).

Znanstveni koncept agresije se nanaša na »katerokoli obliko vedenja, usmerjeno k poškodovanju drugega živega bitja, ki se takšnemu ravnanju poskuša izogniti« (Baron v Berkowitz, 1993: 21). Potrebno je razlikovati med *instrumentalno agresijo* (instrumental aggression), kjer je napad poskus doseganja nekega cilja in ne poškodovanje ali uničenje ter *sovražno agresijo* (hostile aggression), katere glavni cilj je poškodovanje ali smrt osebe, ki je napadena. Sovražnost je definirana kot negativen ali nenaklonjen odnos do ene ali več oseb, ki ga ponavadi spremlja želja, da bi objekt nenaklonjenosti trpel. Sovražne agresije so ljudje v največji meri zmožni, kadar so čustveno vznburjeni, predvsem ko so jezni, zato taki agresiji lahko rečemo tudi *emocionalna agresija* (emotional aggression). Vzrok emocionalne agresije so intenzivne fiziološke in odzivne reakcije znotraj posameznika/-ice. Notranja razburjenost spodbuda k agresivnosti oz. nagnjenosti k agresivnosti, zaradi česar poskuša posameznik/-ica poškodovati in raniti ciljni objekt. Željo po agresivnosti sicer lahko spremljajo sovražni spomini in ideje, vendar je agresivno dejanje v večini primerov izvedeno brez načrta in z relativno malo premišljevanja. Takšni napadalci ponavadi tudi ne pomislijo na dolgoročne posledice svojega dejanja (Berkowitz, 1993: 26).

Kljub temu, da je pomembno razlikovati med emocionalno in instrumentalno agresijo, pa mnoga agresivna dejanja niso ne eno ne drugo, ampak mešanica obeh vrst agresije. Berkowitz (1993: 59) trdi, da razlog za agresivna nagnjenja in občuteno jezo ni zunanja preobremenjenost sama po sebi, temveč so ta občutja posledica negativnih emocij, ki jih izzovejo zunanji pritiski. Temeljna spodbuda za emocionalno agresivnost je torej katerakoli vrsta negativnih emocij in neprijetnih občutij. Močnejša ko bodo občutja nezadovoljstva, močnejša bo spodbuda k agresivnosti, katere zunanji izraz je nasilje. »Agresivnost vključuje tudi namere, prepričanja in čustvene vzgibe nosilcev nasilja« (Nastran Ule, 2000: 256). Večina agresivnih dejanj se namreč zgodi pod vplivom močnih emocij ali afektov npr. jeze, strahu, sovraštva, razočaranja, ljubosumja itd.

2.3.1 Razvoj nagnjenosti k agresivnosti

V literaturi sta se do sedaj utrdili dve glavni teoretski razlagi agresivnosti. Biološke teorije iščejo razlago agresivnega obnašanja v bioloških osnovah, socialnokonstruktivistične teorije pa iščejo socialne izvore agresivnega obnašanja. Danes teoretiki zavračajo domnevo o univerzalnosti in vrojenosti agresivnega obnašanja v človeku. Transkulturne raziskave kažejo, da agresivnost nikakor ni enako prisotna pri vseh ljudeh in v vseh kulturah (Nastran Ule, 2000: 260). Agresivnost se lahko vzpodbuja s kulturnimi modeli. Tako npr. sodobni koncept moškosti daje prednost agresivnosti, koncept ženskosti pa miroljubnosti in neagresivnosti. Ni naključje, da so v zahodni kulturi torej moški agresivnejši kot ženske. Dečki si prisvajajo agresivno obnašanje prek kulturno posredovanih vzorov moškega obnašanja v igrah in jih nato prenašajo v svoja kasnejša življenja (Nastran Ule, 2000: 261).

Mnogi psihologi verjamejo, da agresija obstaja, ker »se spleča«. Ljudje so za agresivno vedenje pogosto nagrajeni oz. z agresijo pridejo do nagrade, koristi, ugodja. Posamezniki izberejo takšno delovanje in obnašanje, ki jih pripelje do željenega cilja. Da bi se lahko sprožil proces socialnega učenja agresivnosti, mora posameznik/-ica najprej spoznati agresivno obnašanje in se pri tem domisliti, da lahko takšno obnašanje uporabi kot sredstvo za pridobitev željene stvari. A. Bandura je kot najpomembnejšo vrsto socialnega učenja agresije postuliral socialno modeliranje. Posamezniki opazujejo druge (zlasti odrasle) osebe pri agresivnem obnašanju in si zapomnijo posledice takšnega obnašanja. Če so opazili pozitivne posledice, potem je to vzor za posnemanje (Nastran Ule, 2000: 261).

Starši so otrokom pomemben model predvsem v predšolskem obdobju. S svojo strogostjo jim postanejo model za agresivno obnašanje, obenem pa jeza in srd zaradi kazni pri otrocih lahko kasneje izbruhneta v nasilno obnašanje. Na otroka vpliva vedenje številnih različnih ljudi. Pomemben vpliv imajo pogosto tudi njihovi prijatelji, ki jim pokažejo glasbo, stil oblačenja, način govora in obnašanja ter celo način razreševanja konfliktov in drugih družbenih problemov (Berkowitz, 1993: 190). Ljudje, ki so nagnjeni k nasilju, ostajajo agresivni, ker so bili za tako vedenje v preteklosti nagrajeni. Nagrajevanje ima namreč lahko na posameznikovo ravnanje različne posledice. Nagrada, ki je otroku dana na primeren način, lahko v primeru neprijetnih dogodkov in razočaranja ublaži prirojeno nagnjenost k agresivnim reakcijam. Nagrade za primerno vedenje pa lahko znižajo možnosti, da bi otrok postal nasilen, obratno lahko nagrajevanje agresivnega vedenja zviša verjetnost agresivnosti.

Nagrajevanje ima veliko bolj pomemben vpliv, kot bi si lahko mislili. Poleg tega, da spodbuja zaželena dejanja v točno določenih situacijah, lahko okrepi nagnjenost k istim odzivom ne glede na situacijo. Na primer starši, ki otroka, ki se je stepel s svojimi sovrstniki, ker so ga nadlegovali, za to dejanje pohvalijo, s tem obenem krepijo tudi njegovo splošno nagnjenost k agresivnosti (Berkowitz, 1993: 167-168). Osebe, ki v času odraščanja pogosto trpijo zaradi neprijetnih dogodkov, lahko do adolescence in odraslosti razvijejo visoko stopnjo nagnjenosti k agresivnosti. Taki posamezniki se pogosto hitro razjezijo in se pri tem znašajo nad ljudmi, ki jih »vznemirjajo«. Starši lahko otroke zlorabijo na različne načine, do njih so lahko hladni in brezbržni, v primeru neobogljivosti jih lahko okrutno kaznujejo ipd. Za starše, ki svoje otroke zlorablajo, je značilno, da se ne osredotočijo samo na določeno obliko zlorabe, ampak se do otrok v vseh ozirih vedejo odklonilno (Berkowitz, 1993: 175).

Po mnenju mnogih pa na agresivnost posameznikov vplivajo tudi množični mediji, predvsem televizija. Raziskave kažejo, da mediji s predstavljanjem in popularizacijo agresivnih dejanj, povečujejo povezavo med gledanim in lastnim agresivnim vedenjem gledalca. »Ne podpirajo neposredno agresivnega obnašanja javnosti, temveč krog asociacij, ki podpira ali utrjuje nagnjenje k agresiji« (Berkowitz, 1993). Čeprav učinki medijev običajno hitro zbledijo, se v primeru ponavljanj lahko okrepijo, izpostavljanje vedno novim nasilnim prizorom v medijih pa naj bi pospeševalo agresijo zlasti med otroci. »Mladi, ki pogosto gledajo nasilne prizore v medijih, se priučijo 'agresivnemu scenariju', ki jim pove, da je agresija običajen in primeren način za reševanje njihovih medosebnih problemov« (Nastran Ule, 2000: 267). Ugotovitve različnih raziskav o tem vprašanju so si nasprotujoče, vendar se zdi, da pri tem ni odločujoč vpliv medijev samih po sebi, ampak je pomembno celotno socializacijsko okolje, torej kombiniran vpliv različnih dejavnikov. Na primer pri ljudeh, ki so vajeni nasilnega reševanja sporov v družini, bo v medijih prikazano nasilje takšno ravnanje še okrepilo, sicer pa je njihov učinek kratkotrajen (Barle in drugi, 2002: 71). Kljub temu pa mediji vplivajo na velik del javnosti, saj je pomemben dolgoročni učinek stalnega prikazovanja agresivnih prizorov v medijih povečana neobčutljivost za agresivnost in postopna rast relativne ravnodušnosti javnosti do vsakovrstnega nasilja.

2.3.2 Razlike med spoloma v agresivnem vedenju

Razlike med spoloma v agresivnosti so bile v zadnjih letih predmet mnogih polemik. Splošno znano je, da so dečki bolj agresivni od deklic. To potrjujejo vsakdanje izkušnje kot tudi mnoge psihološke študije. Pri tem nedvomno igrajo določeno vlogo biološki dejavniki, vendar pa je odločilno učenje socialne vloge, vezano na spol. Tako se od dečkov pričakuje, da se bodo sposobni ubraniti pred napadom drugih in si priboriti mesto v družbi vrstnikov, pri čemer igra telesna agresivnost veliko vlogo. Dečke, ki jim ni do pretepanja, vrstniki hitro označijo za »mevže« in postanejo predmet splošnega posmeha. Za deklice se pretepanje »ne spodobi«, dopuščajo pa se besedne in posredne oblike agresivnosti. Deklice, ki se ne držijo predpisane socialne vloge, so manj podvržene neodobravanju vrstnikov, zato pa izvajajo nanje večji pritisk starši (Lamovec in Rojnik, 1978: 62).

Eleanor Maccoby in Carol Jacklin sta leta 1974 objavili rezultate raziskave o vedenju otrok, ki je temeljila na enaintridesetih različnih vzorcih, začela pa se je v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Starost vseh otrok je bila nižja od šestih let, prihajali pa so iz vseh družbenih slojev. Na podlagi podatkov, zbranih z dolgoletnim opazovanjem agresivnosti otrok, sta opravili temeljito statistično analizo in ugotovili, da so bili dečki bistveno agresivnejši od deklic. Njune ugotovitve so bile nasprotne domnevam nekaterih psihologov, da so razlike v agresivnosti med spoloma v veliki meri omejene samo na fizične napade ter da za deklice in dečke obstaja enaka verjetnost verbalnega nasilja. Maccobyeva in Jacklinova sta namreč ugotovili, da so bile razlike med spoloma izrazite tako pri verbalnem kot pri fizičnem nasilju (Berkowitz, 1993: 394), saj so bili dečki v vsakem primeru agresivnejši.

Zgoraj omenjena raziskava se je ukvarjala z emocionalnim vedenjem otrok. Kako pa je z vedenjem odraslih? Alice Eagly in Valerie Steffan sta opravili več laboratorijskih raziskav agresivnosti glede na spol, v katerih so bile poskusne osebe študentje in starejši. Ugotovili sta, da so bile težnje moških k večji agresivnosti najbolj očitne v primerih, kjer bi dejanja posameznika lahko fizično poškodovala ciljni objekt (npr. izvrševanje elektrošokov). Poleg tega, da so ženske v manjši meri podpirale agresivno vedenje, so bile tudi bolj pazljive na možne posledice, ki bi jih agresivno vedenje lahko imelo za njih in ostale. Eaglyeva in Steffenova sta opazili, da so ženske ob opazovanju svojih odzivov na lastno vedenje pokazale večje občutke krivde in zaskrbljenosti zaradi poškodb, ki bi jih lahko prizadele drugim in da

so hitreje kot moški pomislile na negativne posledice svojega dejanja ter se posledično bolj verjetno zadržale (Berkowitz, 1993: 395).

Ali za moške in ženske obstaja enaka verjetnost agresivnega vedenja bi lahko ugotovili tudi s primerjavo stopenj nasilnih zločinov, ki so jih storili moški in ženske. Po vsem svetu namreč velja, da je večina oseb aretiranih zaradi storitve hujših kriminalnih dejanj (umorov, nasilnih napadov ipd.) moškega spola, medtem ko so ženske po večini vpletene v kriminalna dejanja lažje narave kot so kraje, poneverbe in goljufije (Berkowitz, 1993: 392). Družbene definicije ustreznega moškega in ženskega vedenja so se na mnogih področjih življenja spremenile in ženske se v današnjem času uveljavljajo na načine, ki so v preteklosti veljali za neprimerne. »Če bi v kratkem prišlo do porasta deleža hujših kriminalnih dejanj, ki bi jih storile ženske, bi lahko trdili, da je to posledica družbenih sprememb v pojmovanju primernega ženskega obnašanja. Takšen porast bi bil dokaz prevladujočega vpliva družbenih pravil na razlike med spoloma« (Berkowitz, 1993: 393).

Večina družboslovcev meni, da so razlike v agresivnosti med spoloma pravzaprav posledica družbenih vlog, ki so tradicionalno dodeljene moškim in ženskam. V moderni zahodni družbi odrasli otroke že zelo zgodaj učijo, da je pretepanje primernejše za moške kot pa za ženske. Starši za svoje sinove kupujejo igrače v obliki orožja, medtem ko hčeram kupujejo punčke. Tudi samo agresivno vedenje pri fantkih odobravajo in nagrajujejo v večji meri kot pri deklicah. Mladostniki se vedno znova neposredno in posredno učijo, da so moški agresivni in da ženske niso ter da je moškemu pri doseganju svojih ciljev dovoljena uporaba sile, medtem ko se za ženske to ne spodobi. Ker je v času odraščanja agresivnost fantov pogosteje nagrajevana, ni presenetljivo, da več moških kot žensk odobrava uporabo nasilja in agresivnosti in sicer na številnih življenjskih področjih, vključno z medosebnimi odnosi (Berkowitz, 1993: 395).

Je kulturno učenje edini razlog, da so moški pogosteje agresivni kot ženske? Po mnenju nekaterih raziskovalcev so razlike v agresivnosti in nasilnih zločinih glede na spol pomembno določene tudi z biološkimi vplivi. Kljub dejstvu, da na te razlike vplivajo kulturno učenje in pritiski, naj razlike ne bi bile rezultat zgolj procesa učenja samega, saj raziskave kažejo, da naj bi bili tako v človeških kot v živalskih vrstah moški agresivnejši od žensk, na nagnjenost k agresivnosti pa naj bi vplivali tudi moški spolni hormoni (Berkowitz, 1993: 406). Kljub temu lahko rečemo, da enostavna genetsko-hormonska razlaga o vplivu okolja ne more sama po

sebi pojasniti razlik med spoloma v agresivnem vedenju. »Čeprav se zdi, da ima prevladujoče moško nasilje tudi biološko osnovo, lahko socializacija ta potencial okrepi ali oslabi« (Miedzian v Archer, 1994: 15). Po mnenju M. Jogan (2001: 73), so stereotipi o moških kot agresivnih že po naravi, proizvod moškosrediščne kulture in vsestranske moške dominacije, podprte z različnimi sredstvi prisile in nasilja. Tudi M. French (v Jogan, 2001: 73) poudarja, da »geni niso direktno odgovorni za velike razlike v nasilnosti, temveč je treba v zahodni civilizaciji upoštevati predvsem vsebnost moškosti v kulturi«. Podobno trdi tudi P. Gilbert, ki meni, da je na prevladujoče moško nasilje treba gledati predvsem v kontekstu vrednot, ki so povezane z moškostjo (v Archer, 1994: 18).

3 DRUŽINA, EMOCIJE IN SPOLNA SOCIALIZACIJA

3.1 DRUŽINA, INTIMNOST IN PREOBRAZBA INTIMNOSTI

Moderna sociološka definicija družine poudarja, da je družina »strukturalna enota, ki je kot idealni tip sestavljena iz moškega in ženske, združenima v družbeno priznano zvezo, in njunih otrok. Navadno so otroci biološki potomci zakonskega para, vendar v primeru posvojenih otrok ni nujno potrebno, da so biološko povezani. Ta družbena enota se imenuje nuklearna družina ali preprosto družina« (Bell in Vogel v VanEvery, 1999: 166). V modernistični perspektivi je bila družina izenačena z zasebnostjo. V postmodernosti pa je družina v več pogledih razumljena drugače kot so jo definirale modernistične sociološke teorije družine. Družina ni le družbena institucija, temveč tudi splet odnosov, pri čemer so strogo definirane meje družine kot lokacije presežene. Družini so namreč poleg lokacije dodani tudi tisti zunanji odnosi, ki so za družinske člane osebno pomembni. Pri tem gre za premik od enopomenskega definiranja družine (nuklearna družina) v smer razširjanja definiranja tako družine kot zasebnosti (Švab, 2001).

V obdobju modernosti se je pomembno povečal pomen intimnosti v osebni življenju. Družine so postale zasebno področje intenzivirane intimnosti. Medosebna razmerja v zakonski zvezi in starševstvu so pridobila nov – emocionalni temelj. Prevlada moškega nad žensko ni imela več jasne podpore v religiji, zakonskih predpisih in v družbenih normah. Dom je postal zasebno zatočišče in primeren prostor za negovanje intimnih odnosov med družinskimi člani. Za večino je dom pomenil družinsko gospodinjstvo para ter njunih otrok in le manjšina ljudi si ni ustvarila svoje družine (Jamieson, 1998: 18). V 19. stoletju je torej, za večino skupin prebivalstva, zakonska zveza pridobila nov temelj, ki je nadomestil predhodnega, ki je temeljil predvsem na presoji ekonomske koristi. Pojmi romantične ljubezni, ki so najprej zajeli meščanske skupine, so se razširili na širšo populacijo. Oblikoval se je »dom« kot posebno okolje, ločeno od delovnega okolja in njegovega instrumentalizma in ki je vsaj načeloma postalo kraj, kjer so posamezniki lahko pričakovali čustveno podporo. Pritiske, da morata zakonca ustvariti veliko družino, ki so bili značilni za predmoderne kulture, je nadomestila težnja k strogemu omejevanju velikosti družine (Giddens, 2000: 33).

Za postmodernost je značilen fenomen družinske pluralizacije, ki pomeni soobstoj različnih oblik in načinov družinskega življenja. Ta proces povezujemo s spremembami kot so upad

števila formalnih zakonskih vez, večanje števila kohabitacij, večanje števila razvez in otrok, rojenih izven zakonske zveze ipd. Poseben segment družinske pluralizacije je spreminjanje družinskih vrednot, ki uvaja nekatera ključna razlikovanja med družino v modernosti in postmodernosti. Na primer, v petdesetih letih prejšnjega stoletja, na višku prevlade moderne nuklearne družine, so bile predstave o neporočenih materah, z današnje perspektive, izredno konzervativne in tradicionalne ter so vključevale mehanizme družbene stigmatizacije, medtem ko so enostarševske družine danes legitimna, družbeno sprejeta in vedno bolj razširjena družinska oblika. Segment družinskega življenja pri katerem je v postmodernosti zaznati najmanj sprememb, je materinstvo, saj je družbena vloga materinstva še vedno ključni dejavnik konstituiranja družine. Odločitev za materinstvo oz. starševstvo pa ni nujni pogoj konstituiranja družine v postmodernosti. Ravno nasprotno, otroci predstavljajo možnost izbire, ne pa samoumevno družbeno predpisano dejstvo. V literaturi o družini in zasebnosti se veliko razpravlja tudi o t.i. »novem očetu«, ki naj bi bil v nasprotju z modernim očetom – materialnim preskrbovalcem družine, vedno bolj vpleten v različne segmente družinskega življenja. Po drugi strani pa številni avtorji in avtorice ugotavljajo, da je novi oče le sodobni mit, oddaljen od vsakdanje realnosti, v kateri je večina družinskega dela (še vedno) družbeno dodeljena ženski (Švab, 2001: 80-115).

»Z izgubljanjem tradicionalnih družinskih funkcij, naraščajočo kompleksnostjo in neosebnostjo modernega (zunanjega) sveta, so se zlasti tekom 20. stoletja povečevale zahteve po intimnih in trajnih medosebnih odnosih znotraj zakonske zveze in družine« (Šadl, 2002: 60). Družina je postala okolje emocionalnega izražanja in komunikacije. Spremenil se je tudi značaj zakonske zveze. Ta je svojo tradicionalno utemeljenost na »instrumentalnem« delovanju nadomestila s poudarkom na »partnerskih odnosih«. Zakon se je iz strukturalne in funkcionalne enote spremenil v razmerje, ki prinaša visoko stopnjo emocionalnega zadovoljstva, zaradi česar so se zvišala pričakovanja o kakovosti razmerja. Poudarek ni več na tradicionalnih vlogah (moški-oskrbovalec in ženska-gospodinja), temveč na kakovosti skupnega življenja. Obstoj zakonske zveze je bolj kot kdajkoli prej odvisen od globine intimnosti in osebne zavezanosti. Če zakon teh pogojev ne izpolnjuje, se predvsem ženskam zdi nezadosten in pomanjkljiv ne glede na stopnjo ekonomske stabilnosti in sporazumno urejenih vlog in dolžnosti (Storkey, 1995: 170-171).

»V postmodernosti se je zgodil zgodovinski preobrat od poroke in zakonske zveze kot patriarhalne institucije k zakonski zvezi med enakovrednima partnerjema, ki je rezultat

svobodne odločitve in temelji na ljubezni« (Jamieson, 1998: 23). Intimna razmerja postajajo središče zasebnega življenja, družina, ki temelji na poroki pa izgublja svoj osrednji pomen kot norma in ideal. V središču zasebnega življenja ni več družina, ampak eno ali več kvalitetnih razmerij. Kvalitetno razmerje je razmerje odkrite intimnosti, vzajemen odnos zaupne zveze med enakopravnima posameznikoma, v katerem je jedro razmerja resnično poznavanje in razumevanje drugega. Razmerja so bolj minljiva, vendar potencialno tudi bolj vzajemno zadovoljujoča. Kljub temu, da se ljudje še vedno odločajo za dolgotrajna intimna razmerja, vključno s poroko, pa se v veliki meri pojavljajo tudi drugačni slogi osebnega življenja.

V kontekstu družbenih sprememb v pozni modernosti sta se torej pomembno preobrazili tudi zasebnost in intimnost. Giddens postavlja tezo o preobrazbi intimnosti v sodobnem svetu kot o procesu generičnega prestrukturiranja zasebnosti, v katerem ima osrednjo vlogo nova oblika osebnih odnosov, t.i. »čisto razmerje« (pure relationship). Čisto razmerje »se nanaša na situacijo, kjer dva stopita v družabni stik zaradi stika samega, zaradi tistega, kar lahko vsaka oseba dobi iz daljšega druženja z drugo osebo; in ki traja le, če obe strani menita, da je obojestransko zadovoljivo« (Giddens, 2000: 64). Čisto razmerje se ne omejuje na zakonsko zvezo niti na heteroseksualno usmeritev, ampak velja za vse vrste intimnih partnerskih razmerij. Hkrati z razvojem čistega razmerja poteka tudi preobrazba »romantične ljubezni« v »sotočno ljubezen«. Sotočna ljubezen je dejavna, odvisna ljubezen. Predpostavlja enakost pri čustvenem dajanju in prejemanju, in kolikor bolj se ta enkrat uresničuje, toliko bližje je določena ljubezenska zveza prototipu čistega odnosa. »Ljubezen se tu razvije samo toliko, kolikor se razvije intimnost, do tam, do koder je vsak izmed partnerjev pripravljen drugemu razkrivati skrbi in potrebe in biti ranljiv za drugega« (Giddens, 2000: 68). Preobrazba zakonske zveze iz »institucije« v odnos enakopravnih partnerjev predpostavlja preobrazbo tradicionalnega razmerja v demokratično razmerje, kjer je demokracija osebnega življenja in odnosov bistveno odvisna od vzpostavitve enakopravnih emocionalnih odnosov (Giddens v Šadl, 2002: 67).

V sodobnih družbah je intimnost v središču pomembnosti posameznikovega življenja, v osebnem življenju pa je vedno bolj iskana določena oblika intimnosti, t.i. »odkrita intimnost« (disclosing intimacy), kjer partnerja drug drugemu vzajemno odkrivata in razkrivata svoje notranje misli in občutke. »To je proces med dvema ali več ljudmi, ki vzdržujejo vzajemno globoko poznavanje in razumevanje s pogovorom in poslušanjem, z deljenjem misli in čustev« (Jamieson, 1998: 158). Jamiesonova (1998) v kompleksni analizi spreminjanja

različnih vidikov intimnosti v postmodernosti ugotavlja, da teza o obratu k odkriti intimnosti pojasni le del fenomena. Avtorica navaja več razlogov: odkrita intimnost je le eden od številnih načinov življenja, spreminja se narava intimnosti, intimni odnosi so prej obvezujoči kot neodvisni (še posebej odnosi med starši in otroci) in bolj hierarhični kot enakopravni (partnerski odnosi). V vseh intimnih razmerjih so prisotne tudi spolne razlike v kvantiteti in kvaliteti prispevanja k razmerju.

Meščanska družba, ki je razvila spolno delitev v družini in delu, je vplivala tudi na razlike v čustvovanju med spoloma. Razcep med »razumskim moškim« in »čustveno žensko«, ki so ga ideološko utrjevali različni filozofski sistemi v evropski tradiciji, je kapitalistična družba institucionalizirala z ločitvijo med družino in ekonomijo. V moderni družbi zasebno sfero namreč označuje emocionalna intima, za katero je značilna spolna delitev v sodobni jedrni družini. Izvajanje dejavnosti postane spolno specifično – moški kot ekonomski oskrbovalec družine in ženska kot nosilka čustvenega družinskega življenja (Šadl, 1999: 207). Na intima razmerja so s tem, da je bila uveljavljena moč dodeljena moškemu in emocionalna odgovornost ženski, neizogibno vplivale patriarhalne strukture moči. Spolna segregacija na trgu delovne sile je pomenila, da je odgovornost za družinsko področje v večji meri padla na ženske. Spolna delitev dela je vključevala tudi spolno delitev emocij. Medtem ko so moški nadzorovali javni prostor, je bila ženskam dodeljena naloga upravljanja zasebnega življenja, kar je pogosto pomenilo, da so bili moški razbremenjeni odgovornosti za emocionalno delo v družini (Storkey, 1995: 73). Beseda »emocionalno« je postala del večje skupine ostalih pridevnikov, s katerimi se razlikuje med »moškostjo« in »ženskostjo« in s katerimi se je ohranjala žensko/moška delitev emocionalno/racionalno (James v Duncombe in Marsden, 1993). Zadnji in najbolj trdovraten dokaz neenakosti med spoloma naj bi bila prav spolna asimetrija v zvezi z intimnostjo in emocionalnim delom (Duncombe in Marsden v Jamieson, 1998: 170). Posameznikove zmožnosti izražanja emocij so družbeno predpisane na takšen način, da sta moški in ženska različno pripravljena razmišljati in govoriti o intimnosti ter vlagati emocionalni trud, ki se (vsaj mnogim ženskam) zdi nujno potreben za vzdrževanje intimnega heteroseksualnega odnosa (Duncombe in Marsden, 1993). P. Mansfield in J. Collard trdita, da pari v zakonski zvezi skušajo doseči nekompatibilne emocionalne cilje, saj si moški želijo skupnega življenja s svojimi ženami, družinsko življenje, fizično in psihološko osnovo, prostor od koder se odpravljajo in kamor se vračajo. V nasprotju s tem si ženske želijo skupnega življenja z partnerjem, ki se bo sposoben vživeti v njihova čustva, ter izmenjavo intimnosti, zaradi česar bi čutile, da so cenjene kot osebe in ne le kot žene

(Mansfield in Collard v Duncombe in Marsden, 1993). Ženske namreč pogosto čutijo, da so jih partnerji emocionalno zapustili, da jih emocionalno ne podpirajo. Kljub temu, da so moški v primerjavi z ženskami veliko pogosteje obtoženi, da svojih partnerk emocionalno ne podpirajo, pa problem običajno zanikajo in ga podcenjujejo (Jamieson, 1998: 169-170). Hochschildova (v Duncombe in Marsden, 1993) je mnenja, da na emocionalno življenje vplivajo družbene ideologije čustev, ki preko vrste čustvenih pravil predpisujejo kaj in kako naj bi posameznik občutil v različnih situacijah. Vloga prepoznavanja in zadovoljevanja čustvenih potreb družinskih članov, ki je tradicionalno dodeljena ženski, torej zahteva precejšnjo mero »emocionalnega dela« – vrsta »emocionalnega gospodinjskega dela« ali »nevidnega družinskega dela«. V družbi, ki ji vladajo moški, ostaja takšno »emocionalno delo« nevidno, nepriznано in podcenjeno. Neravnovesje v delitvi emocionalnega dela tako (re)producira razmerja dominacije in moči med spoloma. S tem, ko moški partner ne vrača, kar prejema, ženski in samemu sebi potrjuje njen podrejeni položaj v hierarhiji spolov (Šadl, 2002: 66). Sprejemanje družbene nemoči žensk pri ženskah samih in njihova u-domačitev ter delovanje v krogu družine pa se kažejo kot nujni pogoj za nemoteno ohranjanje neenakomerne razporeditve družbene moči v celotni moško-vladani družbi (Jogan, 2001: 63). »V tem sistemu je psihoterapevtska vloga (podrejenih) žensk nenadomestljiva, kajti napetosti, do katerih prihaja zunaj družine, se v družini (vsaj delno) ublažijo ali celo odpravijo« (Jogan, 2001: 63-64).

Dvom o bistvenem premiku k odkriti intimnosti, je torej povezan z ugotovitvijo o relativno skromnih spremembah v razmerjih med spoloma. Moški in ženska še vedno prispevata neenake deleže v razmerju. Nekateri pari še vedno sprejemajo ureditev razmerja, v katerem moški služi denar, ženska pa skrbi za gospodinjstvo za samoumevno. Kljub temu, da so raziskovalci že v 1960-ih in 1970-ih letih ugotavljali, da zakonska zveza postaja bolj simetrična, pa v zadnjem desetletju mnogo raziskav razkriva, da se neenakost med spoloma ni bistveno zmanjšala. Tudi v primeru, ko moški »pomagajo« pri gospodinjskih opravilih, je količina njihovega dela v primerjavi z delom, ki ga vlagajo v gospodinjstvo ženske, skoraj nepomembna (Jamieson, 1998: 138-139). Še vedno so številni pari ujeti v globoko neenaka razmerja, v katerih je intimnost v najboljšem primeru izsiljena intimnost prisile in nadzorovanja, ki ju izvaja dominantna oseba. Mnogo moških kot sredstvo prevlade nad partnerko uporablja tudi nasilje. Kljub temu, da naj bi intimnost z razvojem »čistega razmerja« obljubljala demokracijo, so med partnerjema ter med starši in otroki še vedno pogosta nasilna in zlorabljaljoča razmerja. Večino nasilja izvajajo moški nad šibkejšimi

osebami. Nadvlada v razmerju, poleg fizičnega nasilja, pogosto privzame tudi druge oblike nasilja, na primer čustvene ali besedne zlorabe (Giddens, 2000: 191).

3.2 SOCIALIZACIJA EMOCIJ

Bolj kot na kateremkoli drugem področju so medosebne funkcije emocij vidne v sistemu družine. Znotraj družinskega sistema se oblikujejo in ohranjajo odnosi med zakoncema, poteka proces socializacije, vzgoje in skrbi za otroke, oblikujejo se odnosi med brati in sestrami. Emocije so vpletene v skoraj vsa področja razvoja družine, od začetnega oblikovanja zakonske zveze oz. partnerskega odnosa do prehoda k starševstvu kot tudi v dezintegracijske procese družinskih odnosov. Družinsko življenje vključuje tudi negativne pojave, družinski člani so pogosto zlorabljeni, zanemarjeni in zapostavljeni. Znotraj zapletene mreže interakcijskih situacij imajo emocije ključno vlogo pri določanju načina, na katerega posamezni člani interpretirajo in se odzivajo na vedenje drug drugega ter na stopnje povezanosti med njimi (Madden-Derdich, 2002: 165). Čustva članov družine se prepletajo, soočajo ter vzajemno določajo. Emocionalne interakcije in soočenja so lahko relativno blaga in mirna, lahko pa so polna negativnih emocij kot so jeza, bes in strah. Emocije imajo pomembne funkcije, ki vplivajo na družinske interakcije, saj urejajo in preurejajo vzorce družinskih odnosov. Na primer, čustvo jeze vključuje vedenjske težnje, ki se odražajo v obliki napadov in groženj. Posledice, ki jih imajo te težnje na posameznika/-ico in njegovo/njeno družino, se kažejo v poskusih vzpostavitve oblasti in nadvlade, izražanje jeze v družini pa je lahko tudi vzrok žalitvam in zasmehovanju (Fabes, 2002: 3-5).

Posamezniki/-ice bolj verjetno izražajo svoja čustva v družinskem krogu kot pa v odnosih s tujci, znanci ali sodelavci (Matsumoto, Takeuchi, Andayani, Kouznetsova in Krupp v Halberstadt in Eaton, 2002: 36). Kljub temu pa so v mnogih družinah z izražanjem čustev povezani različni tabuji. V nekaterih družinah pretirano čustvovanje ni zaželeno, zopet druge ne dopuščajo izražanja nekaterih čustev. »Če v družini velja prepričanje, da izrazi jeze, žalosti, razočaranja in nezadovoljstva druge obremenijo in prizadenejo, otroka že zgodaj navadijo, da ta čustva duši v sebi, jih zanika in skriva« (Tomori, 1994: 58). Nekateri družine svoje člane spodbujajo k zatiranju emocij, bodisi zato, ker emocij ne cenijo ali pa zato, ker emocije smatrajo za nevarne (Dunsmore in Halberstadt v Halberstadt in Eaton, 2002: 36), obstajajo pa tudi družine, v katerih si posamezniki/-ice aktivno prizadevajo okrepiti emocije

ostalnih družinskih članov. Načini, na katere starši občutijo in izražajo emocije, vplivajo na življenja njihovih otrok. Odzivi staršev na emocije otrok, pogovori, ki jih imajo starši z otroci o emocijah, načini na katere starši izražajo emocije in situacije, ki jih starši izberejo za emocionalno socializacijo, oblikujejo načine emocionalnega izražanja in doživljanja otrok ter njihovo interpretacijo emocionalnih izkušenj in izražanj drugih (Dunsmore in Halberstadt; Parke in McDowell v Halberstadt in Eaton, 2002: 37).

Emocije so v veliki meri vezane na biološke procese, ki so se v teku evolucije spreminjali in so vsaj deloma dedni. Še vedno pa številni pogoji in dejavniki iz družbenega okolja te biološke procese na pomemben način, rutinsko in sistematično spreminjajo (Halberstadt v Bayrakdar Garside in Klimes-Dougan, 2002). Čeprav imajo notranji dejavniki pri aktiviranju emocij veliko vlogo, Tomkins domneva (v Bayrakdar Garside in Klimes-Dougan, 2002), da so dražljaji, ki sprožijo posamezno emocijo in sam emocionalni odziv, določeni s procesom socialnega učenja. Avtor trdi, da družbeno okolje, še posebej starši, v veliki meri vplivajo na razvoj čustvenih veščin pri otroku. Večine pravil čustvovanja se torej naučimo že v zgodnjem otroštvu, v odrasli dobi pa emocionalni razvoj vključuje pridobivanje novih in izpopolnjevanje že znanih hevrističnih pravil. Osebe postanejo emocionalno bolj poučene, ne da bi svoj emocionalni repertoar nujno razširile z novimi čustvi. »Učenje spretnosti za interakcijo dane emocionalne kulture, poteka v procesu emocionalne socializacije, ki (nove) člane oskrbi z vednostjo o čustvih, z repertoarjem emocionalnih stilov, veščin in navad, ki konstituirajo njihovo 'emocionalno kompetentnost' v dani družbi ali v dani subkulturi« (Šadl, 1999: 155). Emocionalni razvoj se nanaša na ponotranjenje primernih pravil čustvovanja in izražanja. Neustrezna socializacija v primeru konstitutivnih pravil vodi v emocionalne sindrome, ki jih drugi pogosto uvrščajo med nevrotične odzive. Oseba, ki ni prilagojena regulativnim pravilom, je navadno označena kot deviantna (Šadl, 1999: 158).

Pri socializaciji emocij imajo različni starši različne cilje. Nekateri starši so na primer mnenja, da so čustva, predvsem negativna, škodljiva, zato bi jih morali stalno nadzorovati in omejevati. Takšni starši poskušajo otroka naučiti, da svoja negativna čustva minimizira, ignorira ali zataji oz. mu poskušajo preprečiti doživljanje in izražanje takih čustev. Drugi starši zopet menijo, da sta stik z lastnimi čustvi in izražanje čustev na družbeno sprejemljiv način primerna in zaželena. Ti starši otrokovo izražanje čustev zelo verjetno podpirajo (Gottman in drugi v Eisenberg in drugi, 1998: 242). Eisenbergova in ostali (1998) ugotavljajo, da starši pri socializaciji čustev uporabljajo metode, ki pri otrocih bodisi pospešujejo ali pa

ovirajo izražanje čustev. Otroci staršev, ki so odprti za pogovore o čustvenih izkustvih, bolj verjetno izražajo svoja lastna čustva in tudi bolje razumejo čustva drugih. Po drugi strani pridobijo otroci staršev, ki ne podpirajo odkritega pogovora o čustvih, zlasti negativnih, pomanjkljivo znanje o reguliranju čustev, zaradi česar razvijejo prepričanje, da čustev ni dovoljeno oz. zaželeno izražati. Splošna opredelitev pozitivnega načina socializacije emocij in zaželenih posledic take socializacije je lahko problematizirana, kljub temu pa se številni strokovnjaki, predvsem razvojni psihologi, strinjajo, da je za otroke zaželena sposobnost izražanja in reguliranja čustev na družbeno primeren in sprejemljiv način (Eisenberg in drugi, 1998: 242).

Pri socializaciji čustev igrajo starši pomembno vlogo in do odraslosti so skoraj vsa čustva, ki jih oseba občuti, do neke mere socializirana. *Čustvena kompetentnost* (emotional competence) individuuma »vključuje razumevanje svojih lastnih čustev, kot tudi čustev drugih, težnjo h kazuju čustev na način, ki je primeren situaciji in kulturi ter sposobnost uravnavanja doživetih in izraženih emocij ter vedenja povezanega z emocijami kot potrebnega za doseganje ciljev na družbeno sprejemljiv način« (Eisenberg in drugi, 1998: 242). Čustvene sposobnosti imajo v razvoju družbene kompetentnosti (social competence) osebe veliko vlogo. Učinkovita čustvena socializacija naj bi po Eisenbergovi ustvarila družbeno kompetentnega posameznika/-ico. *Družbena kompetentnost* je definirana kot »sposobnost doseganja osebnih ciljev v družbenih interakcijah ter obenem ohranjanje pozitivnih odnosov z drugimi v različnih situacijah« (Rubin v Eisenberg in drugi, 1998: 242).

Čustvena socializacija deluje na podlagi sporočil, ki se nanašajo na reguliranje čustev oz. na to, kako se spoprijeti z negativnimi čustvi kot so strah, jeza, žalost ipd. Preko »negativnih« sporočil se otroci naučijo, da so negativna čustva vsaj občasno družbeno škodljiva in da bi jih morali prikriti, omejiti ter se jim izogniti. Kadar je čustvena socializacija uspešna, otroci pridobijo določene sposobnosti za reguliranje negativnih čustev, ki so družbeno škodljiva. Čustvena socializacija obsega tudi razvijanje določenih čustev. Starši si pogosto prizadevajo, da v otroku spodbudijo določeno čustvo (npr. veselje, zanimanje, sram, krivdo), s tem pa razvijejo njegove sposobnosti, da v ustreznem kontekstu določeno čustvo vzbudi sam (Fredrickson, 1998).

Obstajajo številni načini, s katerimi socializatorji, vključno s starši, vplivajo na način odzivanja in obvladovanja čustvenih situacij pri otrocih (Parke v Eisenberg in drugi, 1998:

245). Posebej pomembne so tri kategorije, ki vplivajo na čustveno socializacijo otrok: odzivi staršev na emocije otrok, pogovori o emocijah, ki jih imajo starši z otroci ter izražanje čustev s strani staršev.

○ *Odzivi staršev na emocije otrok.*

Otroci svoja čustva v vsakdanjem življenju pogosto izražajo z obrazno mimiko, z obnašanjem ali z besedami. Odzivi staršev na izražene emocije predstavljajo konstitutivni proces emocionalne socializacije. Starši se na otrokova čustva lahko odzovejo bodisi na pozitiven (otroka skušajo potolažiti, ga naučiti obvladovanja emocij v stresnih okoliščinah) ali na negativen način (stiku z otrokom se izognejo ali ga kaznujejo) (Eisenberg v Eisenberg in drugi, 1998: 245).

○ *Pogovori, ki jih imajo starši z otroci o emocijah.*

Pogovori o čustvih in njihovem reguliranju, ki jih vodijo starši, pomagajo otroku pri njegovem čustvenem razvoju. »Pogovori o čustvih v družini otrokom nudijo podporo, poleg tega pa tudi izostrijo otrokovo zavedanje o čustvenih stanjih in spodbujajo razvoj s čustvi povezanega pojmovnega sistema« (Malatesta in drugi v Eisenberg in drugi, 1998: 254). Otroci, ki odraščajo z odraslimi, ki spodbujajo pogovore o čustvenih izkušnjah, razvijejo sposobnost izražanja svojih lastnih čustev in tudi bolje razumejo čustva drugih. To pomeni, da razvijejo visoko stopnjo čustvene in družbene kompetentnosti, medtem ko so otroci iz družin, v katerih se o čustvih, predvsem negativnih, ne pogovarjajo, prikrajšani za informacije o emocijah, njihovi regulaciji ter razvijejo prepričanje, da čustveno izražanje ni zaželeno. Takšni otroci težje razvijejo ustrezno čustveno in družbeno kompetentnost (Eisenberg in drugi, 1998: 255).

○ *Izražanje čustev s strani staršev.*

Na otrokovo zmožnost interpretiranja in razumevanja čustvenih odzivov drugih ljudi, vpliva tudi način izražanja čustev s strani staršev. Starši s svojim čustvenim izražanjem otroku nudijo informacije o emocionalni pomembnosti dogodkov in obnašanj, ki spremljajo različne emocije in odzive drugih na njihova čustva. Z izražanjem lastnih emocij starši svojega otroka seznanijo s širokim spektrom čustev, kar vpliva na oblikovanje otrokovih čustev do samega sebe, drugih in družbenega sveta, s tem pa neposredno na njegovo družbeno in čustveno kompetentnost (Eisenberg in drugi, 1998: 258).

Poleg dejavnikov, opisanih v zgornjih treh kategorijah, je pomembna tudi situacija v okviru katere starši izvajajo emocionalno socializacijo. Spolno določeni ideali, ki jih otroci prevzemajo v različnih situacijah, lahko, ko so enkrat ponotranjeni in v primeru, ko otroci ocenijo, da odstopajo od teh idealov, zbudijo negativna čustva, ki otroke spravljajo v zadrego. Zaradi tega ima pomembno vlogo pri sami socializaciji čustev tudi komunikacija o teh idealih, ki poteka med starši in otroci. Starši prenašajo svoje lastne ideale na otroke neposredno s pogovorom in posredno preko dejanj in odzivov na določena dejanja (Fredrickson, 1998). Malatesta-Magai in ostali (Malatesta in Wilson; Malatesta-Magai v Bayrakdar Garside in Klimes-Dougan, 2002) so mnenja, da zgodnje interakcije s starši in odzivi staršev vplivajo na to, da se določena čustvena stanja pri otroku krepijo in da jih otrok končno ponotranji kot del lastnega sebstva.

3.2.1 Razlike v socializaciji emocij glede na spol

Razlike v socializaciji fantkov in deklic se pokažejo že kmalu po otrokovem rojstvu, saj se starši različno odzivajo na novorojenčka na podlagi spola. »Deklice opisujejo kot drobne, nežne in občutljive, medtem ko o dečkih govorijo kot o močnih in živahnih« (Powers v Renzetti in Curran, 1995: 91). Na podlagi te ugotovitve je možno sklepati, da predstavlja stereotipna percepcija otrok izhodišče in temelje za različno ravnanje s sinovi in hčerami. Starši verjamejo, da potrebujejo hčerke več pomoči kot sinovi (Burns v Renzetti in Curran, 1995: 91). Na ta način starši že zelo zgodaj začnejo z vzgojo sinov kot neodvisnih, oblastnih in agresivnih, medtem ko hčerke vzgajajo tako, da postajajo odvisne, pasivne in nemočne ter s tem spodbujajo stereotipna vedenja, tradicionalne ženske in moške hobije ter kariere.

Matere in očetje se na čustveno vedenje otroka, zlasti na otrokove negativne emocije žalosti in jeze, odzivajo različno. Očetje kažejo več zanimanja za otrokovo jezo, medtem ko so matere bolj zaskrbljene zaradi otrokove žalosti (Hooven, Gottman in Katz v Bayrakdar Garside in Klimes-Dougan, 2002). Fuch in Thelen (v Bayrakdar Garside in Klimes-Dougan, 2002) sta ugotovila, da tudi otroci sami na svoje izražanje jeze in žalosti pričakujejo različne odzive od matere in očeta. Fantje v primerjavi z deklicami manj verjetno izražajo čustva žalosti, vendar kadar so žalostni, pričakujejo bolj pozitiven odziv od matere. V nasprotju s fanti, deklice manj verjetno izražajo čustva jeze in v večji meri čustva žalosti. Matere in očetje bolje sprejemajo izražanje jeze pri sinovih. Matere se manj negativno odzivajo na izražanje jeze pri sinovih kot

pri dekletih (Eisenberg in drugi, 1998: 254), s hčerami pa se bolj pogosto in v večji meri pogovarjajo o žalosti.

»Ne glede na mnenja staršev obstajajo dokazi, da imajo starši do izražanja čustev pri sinovih in hčerah različna pričakovanja, s čimer pravzaprav lahko utrdijo različno izražanje čustev pri fantih in deklicah« (Birnbau in Croll v Eisenberg in drugi, 1998: 254). Spol otroka vpliva na način, s katerim se starši pogovarjajo o emocijah. Raziskave so pokazale, da starši s sinovi in hčerami komunicirajo na različne načine. Starši naj bi o emocijah v večji meri govorili s hčerami in jim tudi pokazali širši spekter emocij kot pa sinovom. Gleason (v Renzetti in Curran, 1995: 92) poroča, da starši o občutkih in čustvih na splošno v večji meri govorijo s hčerami. Kljub temu pa se o jezi pogovarjajo predvsem s sinovi in jih tako učijo, da je jeza čustvo, ki ga izražajo fantje, medtem ko za deklice to ni primerno. »Matere se o emocijah s sinovi in hčerami pogovarjajo na različen način, kar lahko prispeva k razlikam pri izražanju čustev med spoloma in potencialno tudi pri regulaciji emocij in družbeni kompetentnosti« (Eisenberg in drugi, 1998: 257). Matere naj bi se o določenih negativnih emocijah, predvsem jezi in gnusu, v večji meri pogovarjale s sinovi kot s hčerami, medtem ko naj bi se o žalosti v bistveno večji meri pogovarjale s hčerami. Tako se hčere naučijo, da jeze ne smejo izražati, kar pa ne velja za čustvo žalosti. Sklenemo lahko, da vsi opisani spolno specifični procesi čustvene socializacije, zelo verjetno vplivajo na čustveni repertoar dečkov in deklic.

Spolno specifična socializacija se prične v družini, nadaljuje v vrtcu, šoli, na delovnem mestu in preko medijev. »Lastnosti, ki jih dobijo moški v času socializacije, so v družbi vrednotene kot večinoma 'pozitivne', lastnosti žensk pa kot prevladujoče 'negativne' in nenagrajevane« (Zaviršek v Aničić in drugi, 2002: 126). Starši spolu primerno obnašanje pri otrocih krepijo z nagrajevanjem (npr. nasmeh fantku, ki se igra s tovornjakom in deklici, ki se igra s punčkami), kadar pa oblika igre ne ustreza spolno določenim pričakovanjem, je odziv staršev lahko tudi negativen (npr. mrk pogled, odvzem igrače). Način vzgoje torej določa, kaj velja za primerno oz. neprimerno za moške in ženske, kaj je zaželeno oz. nezaželeno »moško« in »žensko« ravnanje. Definicije spolnih vlog so družbeno in kulturno določene. »Neenakopravnost med spoloma, superiornost in nadvlada fantov nad dekleti, se torej začne skoraj nezavedno že v mislih« (Quisumbing v Breines in drugi, 2000: 253).

3.3 RAZLIKE V ČUSTVOVANJU MED SPOLOMA?

V moškosrediščni kulturi obstajajo in delujejo opredelitve družbenega značaja posameznika in njegove družbene identitete znotraj dualističnih razdelitev lastnosti ključnih sestavin družbenega življenja in delovanja tako, da je celota na katerikoli ravni vselej pomensko ujeta v nasprotujoča in izključujoča se pola. Definicije posameznikov se tako konstantno opirajo na pare: razum-čustvo, aktiven-pasiven, glava-srce ipd. V zahodni kulturi se je polarno pripisovanje lastnosti spoloma stekalo v to, da so bile ženskemu spolu dodeljene tiste lastnosti, ki družbeno niso imele takšne veljave kot moške lastnosti – vse, kar je bilo dodeljeno ženskemu spolu, je definiralo ženske kot podrejena, drugorazredna bitja (Jogan, 1990: 46-47).

Razum in čustvo sta bila v zahodni intelektualni tradiciji v glavnem pojmovana kot dve bolj ali manj ločeni, neodvisni in hierarhično razporejeni spodbudi k človeškem delovanju. Na emocije so številni misleci gledali kot na nekaj, kar je zasebno in nerazumsko, kot na notranja občutja, ki so jih povezovali z ženskimi »nevarnimi poželenji« in »histeričnimi telesi« (Williams v Clarke, 2003: 149). V zahodni, racionalistični civilizaciji in mišljenju prevladuje kulturni dualizem »razumski moški in čustvene ženske«: moški so racionalni, ženske so čustvene, čustva so pretežno podcenjena in opredeljena z negativnimi predznaki, medtem ko sta racionalnost in inteligenca znak duševne moči in potencial za uspeh (Šadl, 1999). Emocije pogosto nastopajo kot nasprotje racionalnosti, nadzoru in znanosti. Vendar S. Williams trdi, da temu ni tako: »Brez emocij bi bilo družbeno življenje, vključno z našimi odločitvami in našo sposobnostjo utemeljenega izbiranja med množico možnosti, nemogoče« (Williams v Clarke, 2003: 149).

Predstave o čustvenih ženskah in nečustvenih moških predstavljajo enega najbolj razširjenih in pogostih stereotipov, ki pravi, da so ženske v primerjavi z moškimi bolj čustvene, bolj izpostavljene vplivom čustev in da čustva težje skrivajo. Med spoloma sicer obstajajo razlike glede čustvovanja, vendar to niso razlike v čustvovanju. Na primer, ženske so v primerjavi z moškimi bolj pripravljene priznati in govoriti o svojih (in tujih) čustvenih stanjih, čustvom drugih ljudi namenjajo več pozornosti in v večji meri kot moški urejajo čustva (Šadl, 1999: 206). Ženske niso preprosto (po naravi) bolj čustvene od moških in čustva moških niso manj intenzivna od čustev žensk. Človeška zmožnost čustvovanja, izražanja in nadzorovanja čustev je biološko določena in zato univerzalna. Moški in ženska sta enaki (potencialni) emotivni

bitji. Pod vplivom kulturnih zahtev, pričakovanj, spodbud in nenazadnje tudi sankcij, vpetih že v zgodnjo emocionalno socializacijo, pa moški in ženske razvijejo različne stile čustvovanja. Ženske so razvile vzorec po katerem v primerjavi z moškimi, namenjajo več pozornosti čustvom drugih, se bolj zavedajo čustev, čustva izražajo bolj odkrito, čustvenim vidikom življenja pripisujejo večji pomen in visoko vrednotijo intimne in čustvene odnose z drugimi. Glede na tradicionalno delitev vlog se je od žensk pričakovalo, da razvijajo »ženske« lastnosti: kooperativnost in pripravljenost ustreči drugim. Moški so čustva dojemali kot oviro pri ciljno-racionalnem delovanju in kot znak šibkosti. Odprto izražanje čustev (z izjemo jeze ali ponosa) pri moških je postalo znak pomanjkljive moškosti. Medtem ko so lahko v notranjosti pogosto občutili čustva strahu, zaskrbljenosti in negotovosti, so jih navzven zanikali, da bi ustvarili učinkovit vtis moškosti (Šadl, 1999: 208).

Prepričanje, da se moški in ženska v doživljanju in izražanju jeze razlikujeta, je precej pogosto in razširjeno. Tavisova (v Crawford in drugi, 1992: 181) ugotavlja, da je vzrok v različnih pogledih, ki jih imata moški in ženska na to, kaj določa in je osnova krivičnemu in nepravilnemu vedenju. Upoštevati je tudi treba, da »moška« in »ženska« kultura nista enakovredni, »ženska« kultura je podrejena »moški«, razlikovanje družbenega prikazovanja jeze med spoloma pa odraža razlike v družbeni moči. J. Averill je poudaril, da je jeza veliko pogostejše usmerjena k družbeno podrejenim kot nadrejenim osebam. Družbeno prikazovanje jeze, zlasti v primeru moške jeze enači jezo in agresivnost oz. nasilje, ki je usmerjeno k fizično in/ali družbeno podrejenim osebam. Jezo namreč spremlja osnovna grožnja nasilja ali uporabe moči proti osebi, ki oporeka nosilcu moči (Crawford in drugi, 1992: 181-183).

Diskurzivno konstruiran sistem »ženske/čustvo« ter kulturno povezovanje žensk in emocionalnosti tipično zaznamuje odsotnost čustva jeze. Na jezo se pogosto gleda kot na odklon od primernega ženskega čustvovanja in obnašanja. V patriarhalni optiki ženskam ni dovoljeno izražanje jeze. Samo doživljanje jeze kaže na upor, zavračanje in predpostavlja enakopravnost, izražanje jeze pa pomeni že aktivno zahtevo po enakopravnosti (Šadl, 1999: 74). Za tradicionalno žensko je jeza v splošnem neustrezno in prepovedano čustvo (Ogle v Kanduč, 2003: 226). Če se ženske razjezijo in vedejo na nenadziran način, jih okolica obsoja. Obsoja pa jih tudi, če jezo zatrejo in jo potlačijo vase; v tem primeru so ženske označene kot depresivne (Crawford in drugi, 1992: 180). Način na katerega ženske doživljajo in se spoprijemajo z jezo (občutek krivde, prizadetost, izpraševanje o upravičenosti jeze ipd.) reproducira sporočilo patriarhalne ideologije, v luči katere so ženske predstavljene kot šibke,

pripravljene potrpeti v korist razmerja ali družine, nesamostojne, nebogljene in neagresivne (Kanduč, 2003: 226).

Pojem čustva ni ideološko nevtralen, temveč zaseda pomembno mesto v ideologiji spolov. Njegova umeščenost v sistem moči je legitimizirala in vzdrževala družbeno neenakopravnost spolov. »Konstrukt o čustvenih ženskah je preko negativnega vrednotenja čustev vzdrževal in utrjeval ideološko in praktično družbeno podrejenost žensk ter njihovo izključevanje iz racionalnih sfer politike, ki je veljala za najvišji izraz človekove racionalnosti, in iz področja znanosti in znanja ter javnega področja države« (Šadl, 1999: 69-70). Tradicionalne zahodne predstave o racionalnih moških in čustvenih ženskah so tako vodile k diskurzivnemu, v resničnem življenju pa tudi praktičnemu, izključevanju žensk iz javnega področja države. Omejene so bile na zasebno sfero in skrb za emocionalno ravnotežje v družini. Podreditev žensk in njihova mnogostranska odvisnost od kulturnih vzorcev, ki so določali njihovo obnašanje, sta omogočali kontinuiran proces oblikovanja družbeno zaželenih lastnosti ljudi v vsaki novi generaciji. Tako so ženske, z biološkim in socialnim obnavljanjem prebivalstva, zagotavljale neprekinjenost lastnega podrejenega položaja in splošne socialne hierarhije v družbi, saj so bile družbe ob spolni osi, vselej strukturirane tudi ob razredni (Jogan, 1990: 22). Vendar je moški svojo podrejenost v javni sferi lahko kompenziral z oblastjo v lastni družini, saj je »ločevanje na javno (moško) in zasebno (žensko) področje omogočalo, da je bil moški vselej – četudi le na zasebnem področju – v nadrejenem položaju« (Jogan, 2001: 50).

4 NASILJE V DRUŽINI

Medtem ko je v modernih zahodnih družbah precej poudarka namenjenega intimnosti, pa se zdi, da še vedno obstaja splošno nagnjenje k zanikanju oz. ignoriranju »druge plati medalje«. Mnogo raziskovalcev je namreč ugotovilo, da bolj ko je razmerje intimno bolj intenzivni bodo konflikti znotraj tega razmerja (Alford v Bernardes, 1997: 74). Intimnost in ljubezen sta v ljudski mitologiji prikazani kot vir nekaterih najbolj silovitih čustev, predvsem ljubosumja, strasti in besa. Intimna razmerja predstavljajo vir številnih potencialnih zlorab (Bernardes, 1997: 74).

Nasilje v družini, za katerega je značilno nasilje moških nad partnerkami, je primer razmerij, v katerih si ženske ne upajo odkrito spregovoriti. »Razmerja, v katerih je partner nasilen, sicer lahko vzdržujejo podobo intimnosti, toda ko nasilje nadomesti pogajanja, je možnost vzajemne intimnosti uničena« (Jamieson, 1998: 150). »Prav intimnost in zasebnost, ki sta tako cenjeni, sta lahko tudi vzrok, da nasilne razmere ostanejo skrite« (Bernardes, 1997: 134). Dinamika odnosov med partnerjema, od katerih eden nadzira drugega, drugi pa nadziranje poskuša preživeti, je pohabljena oblika intimnosti, za katero je značilno storilčevo nepoznavanje svoje partnerke in neupoštevanje njene blaginje ter obenem njegovo zanikanje svojega početja. Moški, ki so obtoženi nasilja nad svojimi ženami, pogovor o svojem nasilnem vedenju s svojimi partnerkami običajno zavračajo. Poleg tega pa uporabljajo tudi vrsto načinov, da svoje nasilje opravičujejo in minimizirajo njegovo pomembnost (Scully v Jamieson, 1998: 152).

Nasilje v družini je prodoren in moteč vidik družinskega življenja. Okoli vprašanja, kdo zagreši večino nasilja v družinah je veliko polemik, kljub temu pa je jasno, da so žrtve nasilja ponavadi ženske in otroci. »Ženske trikrat pogosteje kot moški poročajo, da so žrtve nasilja, ki ga nad njimi izvajajo njihovi možje, bivši možje ali zunajzakonski partnerji« (Harlow v Allen in Baber, 1994: 30). Opravljene raziskave in tudi »zdrava pamet« odkrivajo, da so moški nasilnejši od žensk, zaradi svoje velikosti in moči pa prizadenejo tudi več resnih poškodb kot ženske. Kljub temu pa ne smemo sklepati, da ženske nasilnih dejanj in zlorabe niso sposobne izvajati ali da take zlorabe sploh ne obstajajo, saj so tudi ženske lahko napadalne in nasilne (Bernardes, 1997: 74). Čeprav so na splošno v manjši meri nagnjene k nasilju in agresiji, se to lahko zgodi predvsem v primeru, ko so izzvane ali tako ogrožene, da morajo napasti v samoobrambi.

Dejstvo, da nasilje v družini še vedno obstaja, nazorno kaže vrzel med načinom življenja parov, ki so ujeti v krog nasilja in idealom »čistega razmerja«. Različne ocene o razširjenosti pojava domnevajo, da so heteroseksualni pari, v katerih moški zastrašuje žensko verjetno bolj pogosti kot tisti, v katerih se partnerja pogajata. »Moškim njihove fizične lastnosti predstavljajo vir moči, čeprav se le manjšina moških poslužuje nasilja ter svoji partnerici grozi in jo nadzoruje« (Jamieson, 1998: 152). Tradicionalna socializacija moške nauči obvladovati in nadzorovati svoja čustva. Kljub temu sta jeza in bes med tistimi emocijami, ki jih moški lahko legitimno izražajo. Poleg tega družbena konstrukcija moškosti vključuje tudi idejo o moči in nadvladi. Nasilje je tako lahko videno kot legitimno za moške, ki se čutijo nezadostne ali pa so mnenja, da partnerica ogroža njihovo nadvlado (Gelles in Strauss v Allen in Baber, 1994: 30).

4.1 MITI O NASILJU V DRUŽINI

V zadnjih desetletjih se podirajo številni tabuji o nasilju in literatura o različnih oblikah nasilja v družini se množi z neverjetno hitrostjo. To ustvarja vtis, da je pojava vedno več. Resnica pa je, da je nasilja v družini vedno manj, saj upada družbena strpnost do grobosti nad družinskimi člani (Filipčič, 2000). Znanstvene vede so v zadnjih desetletjih bistveno povečale obseg spoznanj o nasilju v družini, širjenje tega znanja tudi na »laično javnost« pa je dolgotrajnejši proces, saj so se v javnosti skozi več generacij izoblikovali miti oz. splošno sprejete nerealne predstave o nasilju v družini, ki se kljub drugačnim spoznanjem strokovnjakov z različnih področij ohranjajo. Nekateri izmed teh mitov so:

- *Varnost in zasebnost sta sinonima za družino.*

Družino najpogosteje pojmuje kot kraj, kamor se posameznik/-ica umakne pred napetostmi in stresi javnega življenja in kot prostor, ki družinskim članom nudi razumevanje, ljubezen in podporo. Vendar je takšno idealiziranje družinskega življenja daleč od stvarne podobe. Raziskave namreč kažejo, da je družina kraj, kjer je največja verjetnost, da bomo žrtve fizičnega, psihičnega in spolnega nasilja. Družina torej ni idiličen otoček v nasilnem in konfliktnem svetu, ampak je socialna skupina z inherentno visoko stopnjo konfliktov in stresov. Stres povzročajo razlike in konflikti v interakciji med posamezniki pa tudi t.i. »bitka med spoloma« in »generacijski prepad«. Vir stresa so tudi pričakovanja (od družine se pričakuje, da bo svojim članom zagotovila hrano, obleko in temeljne stanovanjske pogoje),

katerih doseganje je odvisno tudi od dejavnikov, ki jih družina ne more nadzirati v polni meri (Filipčič, 2000: 61).

o *Alkoholizem je zelo pogost vzrok nasilja v družini.*

Splošno prevladujoče prepričanje je, da je alkohol eden izmed glavnih vzrokov za nasilje v družini. Vendar nasilni moški večinoma niso alkoholiki. Povezava, ki so jo tuji strokovnjaki in strokovnjakinje našli med zlorabo alkohola in nasiljem je, da opiti ljudje povzročajo hujše poškodbe, ne povzročajo pa jih nič bolj pogosto od treznih (Zabukovec, 1999: 24). Raziskave dokazujejo, da so moški, ki so nasilni daljše obdobje, nasilni tudi takrat, ko niso pod vplivom alkohola (Mullender v Zaviršek, 1997: 331). Tako kot pri vseh pojavih, je treba tudi pri povezavi med alkoholom in nasiljem upoštevati, da medsebojna povezava dveh pojavov še ne pomeni vzročnega odnosa med njima. Tako alkohol kot družinsko nasilje sta lahko odraz nekega tretjega dejavnika ali dejavnikov. Ti dejavniki se lahko nahajajo na individualni, strukturni ali kulturni ravni. Stresi v družinskih odnosih lahko povzročijo povečano uživanje alkohola in povečano nasilje v družini. Na kulturni ravni pa lahko nasilje opravičujejo norme, ki pojmujejo nasilje kot obliko moškosti in moške kot glavo družine, povečano pitje pa kot sprejemljivo moško obnašanje (Filipčič, 2000: 64).

o *Ker malo žensk partnerja zaradi nasilja zapusti, se zdi, da nasilje ni tako resno oz. da ženske v njem celo uživajo ter zavestno ali nezavedno same spodbujajo nasilno vedenje svojih partnerjev.*

Bistvena značilnost družinskega nasilja je, da se žrtev v večini primerov težko odloči zapustiti nasilneža. »Nekatere raziskave so pokazale, da je povprečna doba zlorabljanja, preden ženska zapusti razmerje, od tistih, ki seveda sploh sprejmejo tako odločitev, sedem let« (Johnson v Filipčič, 2000: 64). Razlogi, zakaj ženska ne zapusti nasilnega partnerja, so številni in njihovi učinki se prepletajo. Med pogostejšimi razlogi so (Filipčič, 2000: 66):

- Pomembno vlogo pri odločanju ženske, ali naj zapusti nasilnega partnerja, imajo pritiski širše družine in okolja, da mora družina ostati skupaj. Vztrajanje v nasilni zvezi je pogosto povezano s prepričanjem žena, da je za otroke bolje, da odrasčajo v družini z obema staršema, pa čeprav je eden nasilen.
- Pogost dejavnik je tudi strah, kako se bo nasilen partner odzval ob prekinitvi odnosa. Večkrat je to posledica partnerjevih konkretnih groženj o tem, kaj se bo zgodilo ženi in/ali otrokom, če ga bo žena zapustila.

- Ženske so prepričane, da so one vzrok vzdušju v družini, da je krivda na njihovi strani in da si nasilno vedenje same zaslužijo zaradi svojega vedenja.
- Ženske tudi zaradi sramu ne želijo, da okolica izve, kako mož ravna z njimi in nočejo pojasnjevati ponižujočih podrobnosti iz svojega življenja.
- Pogosto pride do minimiziranja nasilja kot oblike reševanja problemov s pretvarjanjem, da problema ni. Ženske se prepričujejo: »Saj v resnici ni tako slabo, včasih je lahko tudi prijazen do mene.«
- Nasilnež pogosto izvaja strog nadzor nad ženinim življenjem, predvsem nad njenimi socialnimi stiki, česar posledica je, da se žena počuti osamljeno in brez zunanje podpore.
- Pri prekinitvi razmerja naletijo ženske na številne socialno ekonomske ovire, kot je ekonomska odvisnost od moža, otrok in drugo.

o *V družini je nasilen moški, ženske in otroci pa so žrtve njegovega nasilja.*

Prevladujoče prepričanje je, da so v družini nasilni moški, ženske pa so pasivne žrtve. Nasilje žensk nad partnerjem je sicer znano, vendar po mnenju javnosti v tako redkih primerih, da dejansko kot »izjema potrjuje pravilo«. Ameriške raziskave, ki so ugotovile, da so ženske le v nekoliko manjši meri nasilne do svojih partnerjev, so bile deležne številnih kritik, ki so se nanašale predvsem na njihovo metodologijo. Večina raziskav namreč ni upoštevala dveh ključnih elementov, potrebnih za razumevanje nasilja v družini: okoliščin nasilja in teže poškodb. Kritiki raziskav namreč menijo, da je večina nasilnih dejanj, ki jih storijo ženske, samoobrambnih, kar je treba upoštevati pri razlagi velikega dela agresije žensk. Ženske so tudi fizično šibkejše, zato so poškodbe, ki jih s svojimi nasilnimi dejanji povzročijo moškimi, redko težje narave (Filipčič, 2000: 71). Nasilje nad ženskami je lahko tudi kriminogeni dejavnik; dolgoletna žrtev se spremeni v storilca (praviloma) hudega kaznivega dejanja. Dolgotrajno nasilje, ki ga žrtve (ženske) niso sposobne rešiti na ustrezen način, se preusmeri v protinasilje. V Sloveniji že od nekdanj znaten delež umorov (nad 30%) tvorijo družinski umori – v skupini umorov med partnerjema je četrtnina storilcev žensk (Voglar v Filipčič, 2000: 71).

Kulturni stereotip človeka, ki je nasilen, grozi z orožjem in ponižuje, se pogosto povezuje s predstavami o vsakdanjih patologijah kot so alkoholizem, psihična motenost ipd. Dodatek k temu stereotipu so predstave o tem, da so bolj nasilni najpogosteje pripadniki manjšinskih kultur, ljudje temne barve kože in nevladajoče veroizpovedi. Družbeno pozicioniranje posameznika je torej ključnega pomena, ko govorimo o nasilju v družini. Socialno pozicioniranje osebe, ki je nasilna, lahko postane njegova prednost (je pripadnik večinske

kulture, ima zaposlitev, je prijetnega videza) ali pa njegova pomanjkljivost (je pripadnik etične manjšine, je brezposeln, pije). Čeprav se zdi, da se ljudje hitro identificirajo s človekom, ki utrpí izgubo, se je prav gotovo lažje identificirati s storilcem kot z žrtvijo. Groza pred občutenjem popolne nemoči in izgube nadzora v situaciji, v kateri je žrtev, onemogoča, da bi se identificirali s kom, nad katerim se izvaja nadzorovanje in nasilje. Potrebna je osebna zavzetost in aktivno delovanje, da se je s tem mogoče soočiti kot opazovalec in dajalec pomoči (Zaviršek, 1997: 332).

4.2 NASILJE NAD ŽENSKAMI IN OTROCI V DRUŽINI

Nasilje nad ženskami in nasilje nad otroki sta problematiki, ki nam vzbujata nelagodje in o katerih neradi poslušamo, beremo in razmišljamo, kar je popolnoma normalno. Vendar to še ne pomeni, da ne obstajata. Nasilje nad ženskami in nasilje nad otroki sta resna družbena in socialna problema. Predsodki in stereotipi v družbi dodatno otežujejo njuno reševanje.

Ljudje na družine ponavadi gledajo kot na kraj, ki jim zagotavlja zavetje pred napetostmi in obremenitvami nezanesljivega sveta. Ne glede na nevarnosti, ki jim pretijo izven doma, upajo, da bodo v ljubezni tistih, s katerimi imajo najintimnejše odnose, našli varnost in podporo. Za mnoge posameznike se želje po takem domu ne izpolnijo, saj ljudje s katerimi živijo, niso vir varnosti, temveč jim predstavljajo nevarnost (Berkowitz, 1993: 240). Raziskovalci poudarjajo, da do nasilja v družini lahko pride na podlagi medsebojnega vplivanja osebnih karakteristik članov družine in zunajdružinskih dejavnikov, kot so nezaposlenost, nizki dohodki ali družbena prepričanja in vrednote.

Razlog za nasilje v družini je želja oz. potreba po nadzorovanju druge osebe. V večini primerov nasilje doživljajo ženske in otroci. »Nasilje nad ženskami in otroki izvira iz kulturnih vzorcev ter škodljivih vplivov tradicionalnih navad ali običajev, ki tudi ohranjajo družbeno sprejemljivost nasilja« (Aničić in drugi, 2002: 125). Zavedanje javnosti o otroških, spolnih in partnerskih zlorabah v družini je v zadnjih letih močno poraslo. Kljub večji pozornosti, ki je sedaj namenjena tej problematiki, pa je bilo nasilje del družine skozi vso njeno zgodovino. V starodavnih časih dojenčki niso imeli nobenih pravic, dokler jim pravice do življenja, v formalnem kulturnem ritualu, niso podelili njihovi očetje. Če je bila pravica do življenja odbita, so dojenčke zapustili in pustili umreti. Splošno sprejet je bil tudi detomor.

Dojenčki so bili lahko umorjeni, ker so preveč jokali, ker so bili bolni, iznakaženi ipd. Poleg ubijanja otrok, pa so mnoge generacije staršev otroke tudi pohabljale, pretepale in trpinčile, saj so imele takšen način ravnanja z otroki za najprimernejšo vzgojno metodo. Nasilju pa niso bili izpostavljeni samo otroci ampak tudi ženske. Zaradi svojega podrejenega položaja skozi zgodovino so bile zelo pogosto žrtve fizičnih napadov. Obstajali so celo zakoni, po katerih je imel mož pravico, ženo fizično kaznovati (Gelles, 1993: 2).

Zgodovina in sedanost kažeta, da je žena v zakonski zvezi najpogostejša žrtev moškega nasilja. To dejstvo potrjuje nešteto pravnih, kulturnih, religiozних, političnih, gospodarskih in drugih prispevkov, po katerih je ženska ali žena v zgodovini človeštva največkrat žrtev vedenja svojega moža, čeprav je vedno dosti dogodkov, v katerih so zaradi nasilja prizadeti tudi drugi družinski člani. Toda v hierarhiji zakonske zveze je bilo nasilje nad ženo (poleg otrok) dolgo časa legalizirano in mož je z njo (poleg otrok) ravnal kot z lastnino (Pečar v Aničić in drugi, 2005: 126).

Za nasilje v družini je značilno, da so povzročitelji predvsem moški in da so žrtve predvsem ženske in otroci. Dogaja se v zaprtih, »varnih« prostorih. Največkrat ni nobenih prič oz. če so, so to družinski člani. Gre za huda dejanja, ki pustijo težke in dolgotrajne posledice. Nasilje nad ženskami in otroki najpogosteje vključuje naslednje oblike nasilja (Aničić in drugi, 2002: 129):

- *fizično nasilje*: pretepanje, brcanje, pljuvanje, klofutanje, davljenje, udarce z različnimi predmeti, zaklepanje v stanovanje, pohabljanje spolnih organov, umor itd.
- *psihično nasilje*: grožnje s pretepanjem ali drugimi oblikami nasilja, izolacija od drugih ljudi, ščuvanje otrok, prijateljev, sorodnikov, ljubosumje, odvzem osebnih predmetov, uničevanje osebnih predmetov ali skupne lastnine, ustvarjanje sovražne klime, terorja, ki vedno »visi v zraku«, dolgotrajen molk, nepripravljenost na pogovor itd.
- *verbalno nasilje*: grožnje, posmeh, poniževanje, kričanje, žalitve, zaničevalno govorjenje o izgledu, omalovaževanje osebnih značilnosti, prijateljev, družine, podcenjevanje, grožnje s prisilnim zdravljenjem v psihiatrični bolnišnici itd.
- *spolno nasilje/zloraba*: siljenje enega od partnerjev v spolne odnose, spolno nadlegovanje, prisilno ljubkovanje, incest, siljenje v gledanje pornografskih filmov in revij itd.
- *ekonomsko nasilje*: nasilni odvzem denarja ali drugih vrednih predmetov, nadzorovanje porabe denarja, nadzorovanje nad vsemi nakupi, onemogočanje osebi, da si poišče službo, da samostojno odloča o svojem ekonomskem položaju itd.

Za nasilje nad ženskami in otroki v družini je značilno, da se različne oblike nasilja največkrat prepletajo med seboj. Kadar prihaja do fizičnega nasilja, je prisotno tudi psihično nasilje. Prav tako je psihično nasilje prisotno, ko prihaja do spolnega nasilja. Nasilje je proces. Oseba, ki se znajde v nasilnem odnosu, se v začetku ponavadi niti ne zaveda, kaj se dogaja. Pogosto je namreč psihično nasilje, s katerim se prične nasilje v nekem odnosu, skrito pod krinko ljubezni in skrbi za drugega. Partnerska zveza se začne na osnovi medsebojne ljubezni in zaupanja. Partnerja verjameta, da bosta skupaj srečno živela do konca življenja. Sčasoma nasilje postane »normalni« del vsakodnevnega življenja v družini. Oba partnerja ga opravičujeta in racionalizirata. Prav tako otroci nasilje sprejmejo kot »običajen« način reševanja nesporazumov (Aničić in drugi, 2002: 130).

Nasilje nad ženskami je ena izmed tistih problematik, ki se srečujejo s številnimi, močno zakoreninjenimi, zmotnimi prepričanji in stereotipi, in sicer na vseh področjih življenja in v vseh družbenih slojih. Zmotna prepričanja, ki vladajo v družbi, otežujejo ženskam z izkušnjo nasilja v družini, da bi izstopile iz nasilnega odnosa skupaj s svojimi otroki. Tudi šolski programi pogosto utrjujejo stereotipne predstave o vlogah moških in žensk v družbenem življenju. Dečki so v knjigah za otroke in šolskih učbenikih pogosteje prikazani kot pogumni, radovedni in aktivni. Odrasli moški popravljajo avtomobile in so uspešni poslovneži. Deklice so po navadi predstavljene kot skromne, občutljive, previdne in lepe, odrasle ženske pa predvsem skrbijo za dom in družino in so torej matere in žene (Aničić in drugi, 2002: 138).

4.2.1 Dejavniki povezani z nasiljem v družini

o Razlike v moči in moška nadvlada v družini in družbi.

Zgodovinsko neenaki odnosi moči med ženskami in moškimi so pripeljali do dominacije nad ženskami in njihove diskriminacije s strani moških. Ženske so kljub zakonodaji, še vedno v podrejenem položaju v odnosu do moških, in sicer tako v socialnem in gospodarskem kot telesnem smislu. Nasilje nad ženskami je eden od bistvenih socialnih mehanizmov, s katerimi so ženske prisiljene v podrejen položaj in ki korenini v neenaki porazdelitvi moči med spoloma. Tudi OZN v poročilu o četrti svetovni konferenci o ženskah v Pekingu leta 1995 pravi: »Nasilje nad ženskami je eden od odločilnih družbenih mehanizmov, s katerimi se ženske prisiljuje v podrejen položaj v primerjavi z moškimi« (v Božac Deležan, 1999: 13). *Deklaracija o odpravi nasilja nad ženskami* (sprejela jo je Generalna skupščina OZN 20.12.1993), nasilje nad ženskami definira kot: »Vsako dejanje nasilja, ki temelji na spolu, in

ima (ali bi lahko imelo) za posledico fizično, spolno in psihično škodo ali trpljenje žensk, vključujoč grožnje s takšnimi dejanji, odvzem ali samovoljno omejitev prostosti, ne glede na to ali se zgodi v zasebnem ali javnem življenju» (v Aničić in drugi, 2002: 126).

Družbene predstave o moškem kot glavi družine so pomemben dejavnik pri nasilju v družini. Kljub temu, da je v družbeni sedanosti demokratični ideal bolj razširjen kot kdajkoli prej ter da vedno večje število moških meni, da bi morala biti ženska pri družinskih odločitvah enakovreden partner, mnogo moških še vedno domneva, da bi sami morali imeti končno besedo preprosto zaradi dejstva, da so moški. Če torej moški in ženska v primeru prepira ne dosežeta sporazuma, moški misli, da je pri zagovarjanju svoje avtoritete upravičen do uporabe sile (Straus in Gelles v Berkowitz, 1993: 245).

Mnogi raziskovalci menijo, da je za nasilje v družini v osnovi kriva družba in da so ženske žrtve nasilja predvsem zaradi tega, ker živimo v patriarhalnem sistemu, ki mu vladajo pravila in norme, ki podpirajo moško prevlado nad ženskami. Dominacije nad ženskami so v večji meri zmožni moški, katerih žene so od njih odvisne bodisi ekonomsko ali psihološko in bi v primeru, da bi zveza razpadla, ženska bolj trpela. Bolj ko je žena odvisna od moža, večja naj bi bila verjetnost, da bo postala žrtev nasilja, saj so kot pravita D. Kalmuss in M. Straus »ženske, ki so v zakonski zvezi v podrejenem položaju, v manjši meri zmožne nasilje preprečiti, se mu izogniti ali ga celo končati, kot ženske, ki so z moškimi v enakovrednem razmerju« (v Berkowitz, 1993: 245).

o *Nasilje povzroča nasilje.*

Po mnenju raziskovalcev naj bi posamezniki, ki zlorablajo svoje družinske člane, imeli eno skupno značilnost, ki je, da so bili tudi sami v času svojega odraščanja zlorabljeni. Lahko rečemo, da ljudje, ki so bili v otroštvu izpostavljeni agresivnosti, tudi sami postanejo naklonjeni nasilju. Za ljudi, ki so bili kot otroci žrtve zlorabe, obstaja dejavnik tveganja za razvoj agresivnosti v dobi odraslosti. Vendar je treba poudariti, da gre pri tem za verjetnost in ne za dejansko gotovost. Vse osebe, ki so bile v času odraščanja kaznovane, namreč ne zlorablajo svojih otrok. Podobno lahko rečemo tudi, da niso bili vsi odrasli, ki so nasilni do svojih otrok, v svojem otroštvu žrtve zlorabe staršev. Ljudje lahko svoja agresivna nagnjenja pridobijo na različne načine, na primer z opazovanjem za njih pomembnih oseb, ki so se znova in znova agresivno obnašale (Berkowitz, 1993: 255-256).

Agresivni otroci so pogosto sami izpostavljeni agresivnosti, zlasti agresivnosti staršev. Tako se agresivno vedenje prenaša s starejše generacije na mlajšo. »Starši, ki se sami nasilno vedejo, tudi ne morejo nadzorovati in zavirati agresivnega vedenja pri otrocih, ampak ga v otroških očeh še legitimirajo. Včasih pa starši namenoma podpirajo otrokovo agresivnost, češ da ga bodo s tem bolje usposobili za življenje« (Nastran Ule, 2000: 262). Ljudje, ki so bili v svojem otroštvu priča nasilju, in ki opazujejo veliko agresivnosti, lahko do nasilnega vedenja postanejo dokaj brezbrizni. Njihovi zadržki do takega obnašanja so relativno majhni, saj so prepričani, da je uporaba nasilja za doseg ciljev upravičena.

Kot je bilo že omenjeno, je A. Bandura pokazal, da se otroci tega, kako ravnati v določenih situacijah, naučijo z opazovanjem drugih. Ko vidijo odrasle, ki se prepirajo, se naučijo, da lahko tudi oni svoje probleme rešijo z napadom na ljudi, ki jih nadlegujejo. Treba pa je dodati, da opazovanje in izpostavljenost nasilju na vse otroke ne vpliva v enaki meri. Kljub temu je prisotnost otroka pri prepirih med materjo in očetom lahko dejavnik tveganja, ki zviša verjetnost, da otroci postanejo agresivni odrasli (Berkowitz, 1993: 257-259).

o *Družbeni položaj posameznika/-ice.*

Nasilje v družini ni omejeno samo na nižje družbene sloje ali na problematične družine. Raziskave so pokazale, da je nasilje prisotno v vseh družbenih razredih. Res pa je, da so najbolj ranljive tiste osebe, ki se poleg nasilja soočajo še z drugimi težavami in imajo najmanj ekonomskih, socialnih, kulturnih ali osebnostnih virov (Kanduč, 2003: 262). »Kljub temu, da se družinsko nasilje pojavlja v vseh družbenih razredih, je bilo dokazano, da obstaja za ljudi, katerih poklic, izobrazba in/ali dohodek so nizko na družbeni lestvici, večja verjetnost nasilnega vedenja kot za ljudi, ki se uvrščajo na višja mesta družbene lestvice« (Berkowitz, 1993: 259). Življenje na dnu ali vsaj v spodnjih plasteh družbene lestvice je povezano s specifičnimi pritiski, napetostmi, ponižanji in problemi, ki jim botrujejo razkorak med osebnimi pričakovanji in cilji ter dejanskimi dosežki, relativnim pomanjkanjem in doživeto krivico. Tovrstni življenjski položaji so emocionalno stresni in povečujejo verjetnost, da bo posameznik občutil negativne emocije kot so razočaranje, depresija, zaskrbljenost, negotovost, predvsem pa jezo, ki je še posebej kritično čustvo (Kanduč, 2003: 225). Berkowitz meni, da »lahko mnogo primerov nasilja (vendar nedvomno ne vsi), kjer moški zlorabljuje žene in otroke in/ali obratno, v veliki meri enačimo z impulzivnimi čustvenimi izbruhi kot posledicami negativnih emocij, ki jih napadalec občuti v času napada« (Berkowitz, 1993: 262). Neprijetne in negativne emocije se lahko pojavijo v različnih

okoliščinah. Eden glavnih vzrokov občutkov nesreče in žalosti je ekonomsko pomanjkanje in s tem povezani problemi. Denarne težave so namreč vsaj delni krivec nasilja v družini, saj zaskrbljenost zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ustvarja napetosti med člani gospodinjstva. Tudi raziskave so pokazale, da se pari, ki imajo relativno nizke dohodke, v primerjavi z premožnejšimi pari, v večji meri prepirajo in pretepajo (Berkowitz, 1993: 262).

Tudi v primeru nasilja nad otroci so v večjem številu zastopane socialno prikrajšane družine. Na te družine naj bi delovali večkratni stresni – brezposelnost, neugodne stanovanjske okoliščine, eksistenčne skrbi. Vendar mnogi avtorji opozarjajo, da v revnih družinah prej zaznamo trpinčenje otrok, ker so te bolj v ospredju pozornosti strokovnih služb. Pri dobro stoječih družinah strokovne službe bolj poredko posumijo na slabo ravnanje in veliko slabega ostane prikritega (Mikuš Kos, 1995: 72).

4.3 ČUSTVENO NASILJE V INTIMNIH ODNOSIH

Nasilje v partnerskih zvezah ni zgolj fizično, ampak tudi psihično, ki ga je še težje opredeliti in prepoznati. Čustveno nasilje ni nič manj nevarno in škodljivo kakor fizično, ki ima vedno tudi psihične posledice (strah, ponižanje, obup, ogroženost ipd.). Čustveno nasilje je navadno bolj dolgotrajno in ni omejeno na posamične izbruhe, značilne za fizično agresijo, katere predhodnik je pogosto tudi psihična (čustvena) zloraba. Čustveno nasilje, npr. poniževanje, zaničevanje, podrejanje, zatiranje, posmehovanje, ignoriranje, nespoštovanje itd., prizadene posameznikovo samopodobo in samospoštovanje ter povzroča trpljenje in duševne bolečine (Kanduč, 2003: 198).

Raziskovalci se strinjajo, da osebe, ki prestajajo čustveno zlorabo ponavadi prihajajo iz družin, kjer je bilo prisotno nasilje. Te osebe so nasilje med staršema opazovale in/ali bile celo same žrtve nasilja. Četudi je bila zloraba v otroštvu predvsem čustvena, se lahko ženska nauči pomembnih karakteristik žrtve, kot so pasivnost in tolerantnost do čustvenega zlorabljanja (Anderson v Packota, 2000).

Čustvena zloraba je ena izmed najbolj razširjenih oblik nasilja nad ženskami, ki ga izvajajo njihovi intimni partnerji. Posledice takšne zlorabe so nesporno težke, saj pri ženski oslabijo občutek lastne vrednosti, moči in neodvisnosti. Čustveno nasilje se pojavlja v vseh družbenih

razredih, etičnih skupinah, spolnih opredeljenostih in religijah. Skupni imenovalci oseb, ki izvajajo takšno nasilje niso demografski, temveč osebni, družbeni in psihološki (Miller v Packota, 2000). »Čustveno nasilje je kakršnokoli nasilje, ki ni fizične narave in vključuje vse od besedne zlorabe, nadvlade in pretkane manipulacije. Večina čustvenega nasilja je poskus nadziranja in obvladovanja druge osebe« (Thomas-Guillory, 2001). Emocionalno nasilje se ne pojavi in ne izgine kar nenadoma. Gre za vedenjski vzorec, ki se oblikuje v daljšem časovnem obdobju.

Čustveno (psihično) nasilje v intimnih razmerjih temelji na moči in kontroli ter predstavlja resen problem. Takšno nasilje je osnova vsem ostalim oblikam nasilja, vključno s fizičnim in spolnim nasiljem. V intimnih heteroseksualnih razmerjih je večina žrtev ženskega spola. Čustveno nasilje moški izvajajo, da bi nad žensko imel nadzor, jo poniževal, poškodoval ali kaznoval. Čeprav lahko tudi ženska deluje na način, ki je definiran kot nasilje, je pri tem odločilnega pomena ugotovitev, ali ženski njeno ravnanje daje moč, in ali se je partner zaradi takšnega ravnanja boji. Raziskave so pokazale, da je »biti ženska« ključni dejavnik tveganja, ki vpliva na to, kdo v heteroseksualnem razmerju postane žrtev nasilja, kar očitno odseva nižji položaj žensk v družbi.²

Žrtve čustvenega nasilja takšnega ravnanja ponavadi ne prepoznajo kot zlorablajočega. Gre za mnogo pripetljajev, ki se zgodijo v določenem časovnem obdobju in od katerih se vsak posamezen dogodek večini ljudi ne zdi nič posebnega. Vendar se sčasoma ustvari vzorec ponižanj, groženj, prevar, laži in omalovaževanj. Oseba, ki izvaja nasilje, za svoja dejanja skoraj nikoli ne prevzame odgovornosti, temveč gre celo tako daleč, da za njih krivi žrtev, ki napadalcu, na podlagi stalnega ponavljanja, sčasoma tudi začne verjeti (Clark, 2001).

Na samem začetku intimnega razmerja sta partnerja pogosto medsebojno povezana, drug do drugega sta pozorna in si zaupata. V primeru, da med njima pride do konflikta, oba partnerja pomembnost čustveno zlorablajočega vedenja minimizirata. Stereotipna prepričanja, miti in verovanja o spolnih vlogah in o tem, kaj resnično ljubezen je, so pogosto vzrok čustveno zlorablajočega vedenja. V zahodni družbi se dekleta oz. ženske naučijo, da se morajo prilagajati in ustreči moškim ter verjeti, da je skrb za druge, ne glede na ceno, njihova dolžnost. Moški verjamejo, da morajo varovati ženske, imeti nadzor nad njimi in vzpostaviti

² Vir: http://www.womanabuseprevention.com/html/emotional_abuse_facts.html

dominantno pozicijo v razmerju. Poleg tega mnogo žensk in moških verjame, da morajo imeti razmerje, da bi bili popolni. Ker verjamejo, da je biti v kakršnemkoli razmerju, četudi v nasilnem, boljše kot sploh ne imeti partnerja, tudi nimajo moči, da bi v primeru nasilja takšno razmerje zapustili.

Na zgodnji stopnji čustvenega nasilja ženska pozitivno podobo svojega partnerja projicira nase in na druge. Ostali ljudje njenemu zanikanju nasilja ne oporekajo, saj se ob razkrivanju nasilja počutijo neprijetno. Ženska pogosto oblikuje pozitivne razlage partnerjevih negativnih dejanj. Ko se zloraba stopnjuje, pa ugotovi, da je psihično otopela, raztresena in odtujena od svojega lastnega telesa in čustev. Čustvena zloraba povzroča izčrpanost, odvisnost in strah. Bolj ko se zatiranje nadaljuje in stopnjuje, bolj je ženska izčrpana, pasivna in nezmožna delovanja ter stvarnega razmišljanja (Evans v Packota, 2000). Medtem ko se oblike nasilja med seboj razlikujejo, je končni rezultat vedno enak. Ženska se svojega partnerja boji in, da bi moškemu ustregla, svoje obnašanje spreminja. Nekateri ljudje mislijo, da čustveno nasilje ni tako resno in škodljivo kot fizično nasilje. Ženske, žrtve emocionalnega nasilja trdijo, da temu ni tako, in da je največji problem, s katerim se pogosto soočajo prav ta, da pripravijo ljudi do tega, da čustvene zlorabe, ki so jim podvržene, vzamejo resno.

Pojem čustveno nasilje opisuje poskuse storilca po kontroliranju, obvladovanju ali pridobivanju moči nad partnerjem. Čustveno nasilje deluje na tri pomembnejše načine: v osebo vcepi strah, zvišuje odvisnost in/ali znižuje posameznikovo samopodobo. Raziskovalci so med splošne kategorije psihičnega nasilja vključili (Murphy in Cascardi, 1993: 90):

- *Izolacija/omejevanje*. Kontroliranje, nadzorovanje in obvladovanje partnerkinih aktivnosti in družbenih stikov - moški ima nadzor nad vsemi dejavnostmi svoje partnerke (kam zahaja, s kom se pogovarja, preživlja čas ipd.)
- *Verbalno nasilje*. Moški žensko ponižuje, kritizira, psuje, ji grozi, da jo bo poškodoval, ji vzal otroke, iz nje se norčuje v prisotnosti drugih oseb, spreminja resnico in s tem ženski daje občutek, da je ona tista, ki pretirava, da je nora itn.
- *Uporaba samega sebe*. Moški grozi, da se bo ubil, stalno je nejevoljen, z žensko se noče pogovarjati, od nje se čustveno oddalji, pogosto razsaja ipd.
- *Zastraševanje in grožnje*. Moški v žensko s svojim pogledom, tonom glasu in kretnjami vcepi strah, nanjo kriči, razbija stvari, grozi, da bo poškodoval sebe, partnerja, sorodnike, domače živali ipd.

- *Minimizacija in zanikanje.* Moški dvomi o partnerkini percepciji, občutjih in zdravi pameti, s čimer poskuša prikriti obseg in stopnjo lastnega nasilja.
- *Zvrčanje krivde.* Moški ne prevzame odgovornosti za svoja dejanja, besede in/ali občutja.
- *Izkoriščanje moških privilegijev.* Moški od ženske zahteva podložnost in vdanost rigidnim spolnim vlogam, govori ji, da so vse ženske enake, ponižuje jo na osnovi spola, z njo ravna kot s sužnjo ter se obnaša kot »kralj gradu«.
- *Nadziranje virov, časa in prostora.* Moški žensko prisili, da ga prosi za denar, ovira jo pri tem, da bi obdržala službo, ji jemlje denar, prikriva informacije, ne dovoli zasebnosti, prekinja njene dnevne načrte itn.

»Čustveno nasilje vsebuje verbalne napade, nadlegovanje, omalovaževanje, prekomerno posesivnost, partnerjevo izolacijo in odvzem fizičnih in ekonomskih sredstev« (Alexander v Packota, 2000). Za takšno nasilje je značilno tudi emocionalno izsiljevanje in grožnje z odhodom. Del »pranja možganov«, ki se dogaja v takšnih razmerjih, je tudi monopolizacija percepcije, saj moški vztraja, da mora ženska verjeti v iste stvari kot on in tako ni upravičena do svojega mnenja. Pomembna značilnost čustvene zlorabe je tudi zahtevana molčečnost, saj stiki z ljudmi, ki bi lahko opazili žrtvino mentalno stanje in jo spodbudili k spremembam, ne obstajajo več (Anderson v Packota, 2000). Pri tem, da bi ženska pridobila neodvisnost in si poiskala družbeno pomoč jo ovira tudi nadzorovanje finančnih sredstev, saj je za osebo, ki izvaja nasilje, denar podaljšek njegove moči (Miller v Packota, 2000). Poleg tega se mnoge ženske zavedajo tudi, da bi s svojimi otroci lahko živele v pomanjkanju, če bi partnerja zapustile.

Čustveno nasilje pogosto sledi napovedljivemu vzorcu, kjer se uporaba moči in nadzora s časom stopnjuje. Krog se navadno začne s fazo, v kateri se posameznika dobro razumeta in sta medsebojno ljubeča in pozorna. Tej fazi sledi obdobje razvijanja napetosti. Moški žensko začnjenja kritizirati, obtoževati in je pretirano ljubosumen. Sčasoma takšno nadzorujoče vedenje postane intenzivnejše in neprizanesljivo ter se pogosto konča z degradacijo in poniževanjem. Zaradi tega se ženska, ki je čustveno zlorabljen, počuti ničvredno in odgovorno za nastalo situacijo. Po nasilnem dejanju moški pogosto pokaže skesanost in se za svoje dejanje prekomerno opravičuje. Do ženske se obnaša skrbeče in ljubeče ter obljublja, da bo z nasiljem prenehal, kar ustvarja lažni občutek upanja, da se nasilje ne bo ponovilo. V tem obdobju je ženska najranljivejša. Pozornost in obljube moškega jo tolažijo, zaradi česar se ne

zaveda resnosti in posledic nasilja. Čez čas, ko se napetosti spet nakopičijo, obljube nadomestijo grožnje in nasilje se nadaljuje. Ponavadi se nasilje, ko se enkrat začne, samo še stopnjuje. Če zlorabljaljoča oseba ne sprejme odgovornosti za svoja dejanja in si ne poišče strokovne pomoči, je zelo verjetno, da se bo nasilje nadaljevalo in večalo.³

Moški, ki je nasilen, zavestno ali nezavedno deluje tako, da ohranja in povečuje svoj nadzor. Ko vzpostavi občutek strahu, ne potrebuje veliko, da s pogledom, molkom, kretnjo ali besedno grožnjo ohranja stalno atmosfero nevarnosti in nasilja. Mnogo žensk takšno čustveno nasilje, pri katerem niti ne vedo kaj se bo zgodilo, opredeljuje kot hujšo obliko nasilja v primerjavi z dejanskim fizičnim napadom (Zaviršek, 1997: 336). Večina žensk je potrdila, da ima čustveno nasilje na njih prav tak, če ne še večji učinek kot fizično nasilje. Čustveno nasilje naj bi povzročilo dolgoročne posledice, tako zdravstvene kot tudi čustvene, nizko samozavest, depresijo in strah. V neki študiji je 72% žensk poročalo, da ima največji učinek na njih zasmehovanje s strani partnerja, sledile so grožnje z zlorabo, ljubosumje in omejevanje ali izolacija.⁴

Mnogo žensk občuti psihično nasilje v primerjavi s fizičnim nasiljem kot veliko bolj boleče in škodljivo. Walkerjeva, ki je leta 1979 opravila intervjuje z več kot 120 pretepenimi ženskami je ugotovila, da je večina žensk opisovala psihično ponižanje in verbalno nadlegovanje kot najhujšo izkušnjo nasilja ne glede na to, ali so bile fizično zlorabljene ali ne (Walker v Murphy in Cascardi, 1993: 103). Do podobne ugotovitve so leta 1990 prišli tudi Folingstadova in ostali z anketiranjem več kot 200 žensk, ki so bile fizično zlorabljene, izmed katerih jih je več kot 72% ocenilo, da je imelo psihično nasilje na njih bolj neprizanesljiv učinek kot fizično nasilje. Raziskava je tudi pokazala, da so med oblikami psihičnega nasilja, napadi na samopodobo in samozaupanje bolj boleči kot poskusi vzbujanja strahu in ustrahovanja. Če ženska poleg tega občuti še odgovornost za nasilje in ni deležna socialne opore je njena stopnja samozaupanja še nižja (Murphy in Cascardi, 1993: 103).

Posledice čustvenega nasilja nad ženskami v družini so lahko zelo različne: močan občutek strahu, izguba samozavesti, sram zaradi preživetega nasilja, prepričanje, da so same krive za nasilje, samodestruktivno vedenje, občutek ponižanosti, občutek, da so nesposobne in

³ Vir: <http://www.usask.ca/sas/scs/emotionalabuse.htm>

⁴ Vir: http://www.womanabuseprevention.com/html/emotional_abuse_facts.html

nevredne zaupanja, racionalizacija nastalega položaja in prilagoditev nasilni osebi, da bi lahko preživele v nasilnem odnosu, invalidnost, socialna izolacija, kronične bolezni, ki so posledica hudih stresov, depresija. Ena najbolj tragičnih posledic nasilja nad ženskami v družini oz. partnerskih odnosih je samomor. Redkokdaj obstajajo trdni dokazi takšnega nasilja. Čustveno nasilje na posamezniku oz. posameznici ne pusti vidnih ran ali poškodb. Poškodbe takšne zlorabe se vtisnejo v »srce« in mišljenje ter oslabijo posameznikovo samozavest. Da se takšne rane zacelijo je potrebno veliko časa, lahko pa se celo zgodi, da si oseba nikoli ne opomore (Clark, 2001).

Čustveno nasilje z ustvarjanjem zmedenosti, občutkov krivde in dvomov o samem sebi pri žrtvi spodkoplje občutke samozaupanja. Zlorabljenka ženska, ki je prepričevana, »da si to zasluži«, »da si je sama kriva« ali »da ni bilo tako hudo« se pogosto sprašuje, če je to, kar doživlja resnično nasilje. Moški, ki zlorabljuje svoje partnerke pogosto spodbijajo njihovo videnje dogodkov, minimizirajo stopnjo posledic nasilja in jih poskušajo prepričati, da so nore (Dutton in Tolman v Murphy in Cascardi, 1993: 104).

Čustveno nasilje je lahko prav tako pogubno kot fizično ali spolno nasilje, pogosto še bolj, saj so rane globoke in vseobsegajoče. Dvom o lastnem dojetanju in zdravi pameti ima negativne posledice. Emocionalno nasilje uniči samozavest do tolikšne mere, da mnoge ženske postanejo jetnice svojega lastnega strahu. Postanejo imobilizirane in situacije niti ne poskušajo zapustiti, ker verjamejo, da same niso sposobne preživeti (Thomas-Guillory, 2001).

Ženske, ki so čustveno zlorabljene pogosto spoznajo, da tisti, h katerim se obrnejo po pomoč, njihove izkušnje minimizirajo ali napačno razumejo. Poleg tega je, razen kratkoročnih pomoči in zatočišč, zlorabljenim ženskam razpoložljivih le malo dolgoročnih rešitev. Pomanjkanje ustreznih stanovanj, zadostnih dohodkov, pravne pomoči in varstva otrok, so dejavniki, ki ženske ovirajo pri »osvobajanju« od nasilja. Posledica teh in ostalih preprek je, da ženska, ki je žrtev čustvenega nasilja, svojega partnerja v povprečju zapusti petkrat preden razmerje dokončno prekine (Henderson in drugi, 1997: 186).

Mnogokrat se zgodi, da ljudje v primeru, ko oseba, ki je (bila) žrtev čustvenega nasilja, o tem spregovori, ne želijo pomagati ali vsaj poslušati. Nekateri ne vedo, kaj naj storijo ali pa so mnenja, da je žrtev že morala nekaj storiti, da si je takšno ravnanje zaslužila. Vedeti je treba,

da ko zlorabljen oseb o dogodkih končno spregovori, kliče na pomoč, saj mnogo oseb o tem spregovori šele, ko takšnega ravnanja same ne morejo več prenašati (Clark, 2001).

4.3.1 Čustveno nasilje nad otroci

Psihičnemu nasilju je bilo v zadnjih dveh desetletjih, kolikor traja intenzivnejše raziskovanje trpinčenja otrok, posvečeno malo pozornosti. Med razlogi pomanjkljivo tematiziranega problema so tudi težave z opredelitvijo samega pojava. Čustveno nasilje se ponavadi ne pojavlja samostojno, ampak ga pogosto spremljajo tudi druge oblike nasilja kot sta fizična in spolna zloraba. Čustveno nasilje je najbolj prodorna in najmanj razumljena oblika trpinčenja otrok. Če ga primerjamo z fizično in spolno zlorabo, se pokaže kot bolj škodljiva in bolj razširjena oblika nasilja. »Čeprav čustvena zloraba otroka ne more naravnost ubiti, pa so njegovi učinki zelo zahrbtni« (Keith-Oaks, 1990). Skupna značilnost čustveno zlorabljaljočega vedenja so njegove škodljive posledice na področju vedenjskega, kognitivnega, čustvenega in telesnega razvoja otroka.

Od vseh oblik nasilja nad otroci, je čustveno nasilje najtežje definirati, saj je prisotno v vseh oblikah nasilja. Razvile so se različne definicije čustvenega nasilja.

- Čustveno nasilje je »dalj časa ponavljajoče se vedenje podcenjevanja, poniževanja, norčevanja, zasmehovanja, roganja in omalovaževanja. Skratka, to je vse tisto, kar ovira in določa razvoj osebne identitete otroka in mladostnika« (Kristančič, 2002: 128).
- Psihično ali čustveno nasilje vključuje »napad na sebstvo, ki posamezniku povzroča gorje in ga ovira pri njegovem zdravem razvoju« (Geffner in Rossman v McGauley, 1998: 692).
- Čustveno nasilje, kot ga definira C. Doyle (v Iwaniec, 2003: 51) vsebuje »dejanja opuščanja in dopuščanja, katerih presoja kot psihološko škodljivih temelji na osnovi spajanja družbenih standardov in strokovnega znanja. Takšna dejanja zakrivijo starši, katerih nadrejeni položaj napravi otroka ranljivega. Vedenjsko, kognitivno, emocionalno, socialno in psihološko delovanje otroka je zaradi takšnih dejanj, takoj ali sčasoma, poškodovano«.
- D. Iwaniec čustveno nasilje definira prvenstveno v smislu posledic, kot »trdovratno sovražno ali brezbržno vedenje, ki poškoduje otrokovo samozavest, zmanjša njegov občutek pripadnosti, ga ovira pri zdravem in čilem razvoju ter sproži različne emocionalne in vedenjske probleme« (Iwaniec, 2003: 52).

Način, s katerim starši v zlorabljaljajočih razmerjih gledajo na otroka in opravičujejo svoja čustva do njega, je brezbrizen ali celo sovražen in odklanjaljajoč. Otroka vidijo kot zlobnega in nevarnega, kot osebo, ki se namerno vede na problematičen način. Zaradi tega ga verbalno napadajo tako, da uporabljajo besede, ki otroka ponižujejo in ranijo. Starši se od otroka fizično in emocionalno distancirajo in tako ustvarijo čustveno praznino, družbeno izolacijo in osamljenost, ki vpliva na otrokov razvoj in njegovo povezanost s starši. Vse to vpliva na otrokove zmožnosti oblikovanja pozitivnih odnosov z drugimi in resno zaustavi otrokov razvoj samozavesti in samozaupanja (Iwaniec, 2003: 52).

Različne kulture različno opredeljujejo kaj je v vzgoji otroka psihološko zaželeno ali zlorabljaljajoče. V zahodni kulturi so pohvale otrokovih dosežkov in dokazovanje naklonjenosti s fizičnim dotikom, opredeljeni kot pozitivni. Prekomerne kritike in grožnje s kaznovanjem so videne kot čustveno zlorabljaljajoče. V nekaterih kulturah (npr. Kitajska) imajo pohvalo za neprimerno, ker naj bi v otroku spodbujala nadutost in domišljavost, kar je v družbi, ki povečuje skromnost nesprejemljivo, medtem ko so grožnje, sramotenje in kritiziranje otroka sprejemljivi načini obnašanja, s katerimi se neželjeno vedenje lahko nadzoruje in spreminja. Vedenje, ki je v nekaterih družbah normalno, je lahko v drugih nesprejemljivo (Iwaniec, 2003: 53).

Priznati je treba, da vsi starši občasno izgubijo kontrolo in izrečejo besede, ki jih kasneje obžalujejo. Mnogi poskušajo »napako« popraviti s prijaznostjo ali opravičilom. Nekateri starši pa svoje otroke bolj ali manj nenehno napadajo s sarkazmom, žalitvami ali zmerjanjem. Občasna negativna izjava ali interakcija, kljub temu da je za otroka neprijetna, še ne predstavlja čustvene zlorabe. Ta se pojavi, ko obstajajo različni zlorabljaljajoči vzorci in se te negativne interakcije pogosto ponavljajo. Spodaj so navedeni primeri čustvenega nasilja nad otroci (Keith- Oaks, 1990; Mikuš Kos, 1995):

- Starši otroka omalovažujejo, zmerjajo in se žaljivo obnašajo do njega, kar prizadene njegovo samospoštovanje in samopodobo ter mu vzbuja občutek, da ničesar ne zna storiti prav. Otrok je podvržen stalnemu kritiziranju.
- Starši otroka (javno) ponižujejo in nazivajo s ponižujočimi izrazi, s čimer ga prikrajšajo za njegovo dostojanstvo.
- Otrokove čustvene potrebe starši zavestno in namensko zanemarjajo. Ne nudijo mu čustvene toplote, na znake njegove čustvene stiske se ne odzivajo in mu namensko odklanjajo podporo v okoliščinah, ki jih otrok ne zmore obvladati sam.

- Starši otroka krivijo za stvari, nad katerimi nima moči oz. jih ne obvladuje.
- Starši imajo do otroka nerealistična pričakovanja in ga v primeru, ko ne izpolni njihovih pričakovanj, kaznujejo. Otroku postavljajo delovne in vedenjske zahteve, ki znatno presegajo njegove zmogljivosti: pred otroka postavljajo zahteve glede vedenja in uspehov, ki jih otrok zaradi svojih razvojnih značilnosti ali sposobnosti ne more izpolniti.
- Starši otroku ne nudijo občutka stabilnosti in varnosti. Pogosto mu grozijo, da ga bodo zapustili. Do otroka imajo zelo odklonilen odnos in lahko dejansko, preko verbalne ali neverbalne komunikacije, izrazijo željo, da se otrok ne bi nikoli rodil.
- Starši otroka zavračajo in z njim nepravilno ravnaajo. V primerjavi z njegovimi sorojenci ali vrstniki, otroka v negativnem smislu izrazito različno obravnavajo, kar jasno kaže, da odrasli otroka ne mara. Namerno tudi spregledajo otrokove prošnje po pomoči ali pomoč otroku aktivno odklanjajo.
- Starši ne kažejo nobenega interesa za otrokove aktivnosti ali njegove probleme. Z otrokom ne čutijo nobene povezanosti in zanj ne skrbijo. Do otroka ne kažejo nobene naklonjenosti in se izogibajo ter branijo vsakršne fizične bližine kot so objemanje, dotikanje ali smehljanje.
- Starši otroka terorizirajo in ga disciplinirajo z zastrahovanjem, nanj kričijo, mu grozijo s fizičnim napadom ali ubojem, ga silijo, da opazuje nasilje nad osebo, ki jo ima otrok rad.
- Starši od otroka zahtevajo nemogoče stvari, ga izrabljajo za svoje koristi in ugodnosti materialne in položajne narave ter ga s tem, ko od njega pričakujejo, da bo skrbel za njih, jim delal družbo, opravljal gospodinjska opravila, ki jih sami nočejo storiti ipd., izkoriščajo in izčrpavajo. Otrok tako postane njihov služabnik.
- Otroci so pozornosti deležni le v primeru slabega vedenja in skoraj nikoli niso pohvaljeni za lepo vedenje. Da bi bili deležni kakršnekoli pozornosti, pa četudi je to kaznovanje, se otroci začnejo vesti neprimerno (npr. tarnanje, kričanje, agresivnost). Končni rezultat je družbena neprilagojenost ali razvojna disfunkcija v medosebnih odnosih zunaj doma.

Čeprav so posledice čustvenega nasilja manj vidne kot fizične poškodbe, so dolgoročno gledano veliko večje, saj je rezultat takšnega nasilja disfunkcionalno vedenje, ki lahko ovira pri uspešnem razvoju. Čustveno zlorablajoči starši otroku ne nudijo ljubezni, občutka sprejetosti in pohvale, ki bi otroku pokazali njegovo pomembnost. Namesto tega, otroci dobivajo sporočilo, da so pomanjkljivi in slabi. Opazno jim primanjkuje naklonjenosti, skrbi zanje in priložnosti, da bi se učili in rasli. Otroci, zlorabljeni na takšen način, niso neodvisna

bitja, ampak so »podaljški« svojih staršev, saj se od rojstva učijo biti soodvisni (Beattie v Keith-Oaks, 1990).

Otroci, ki so bili žrtve čustvenega nasilja, imajo o sebi zelo slabo mnenje. Njihovo obnašanje je zaznamovano z zaskrbljenostjo, umikanjem, sramežljivostjo in bojazljivim izogibanjem začenjanju pogovorov ali ostalih dejavnosti. Stalno dvomijo o svojih sposobnostih in o tem, ali so sposobni pravih delovanj. Vztrajno kritiziranje, oštevanje in pomanjkanje vodenja in nadzora pri pridobivanju primerne vedenja povzročajo boleča občutja zmedenosti in nemoči. Takšni otroci skoraj nikoli niso pohvaljeni, njihovo dobro vedenje ter izpolnjevanje zahtev je redko nagrajeno ali sploh opaženo, poskusi, da bi staršem ustregli z izpolnjevanjem nalog ali z vsečnim obnašanjem, pa so ignorirani (Iwaniec, 2003: 59-60).

Žrtve nasilja v otroški dobi imajo posledično izredno slabo samopodobo, nizko stopnjo samospoštovanja ter zamegljeno osebno identiteto. Prepričani so, da so za vse, kar je doma narobe, krivi oni sami. Takšne otroke navadno spremlja slab učni uspeh predvsem zaradi kognitivnega poslabšanja, hiperaktivnosti in nesposobnosti za učenje. Bistveni sestavini problematičnega obnašanja do vrstnikov in učiteljev pa sta jezljivost in agresivnost. Takšni otroci imajo večkrat samomorilsko obnašanje in grožnje. Predvsem so to poskusi in govorjenje o samomoru (Aničić in drugi, 2002: 135; Kristančič, 2002: 152).

Ko žrtve čustvenega nasilja iščejo pomoč, so pogosto odslovljene, ker njihove rane niso vidne. Zdi se, da so v obdobju, v katerem so razkritja nepojmljivega nasilja nad otroci nekaj čisto vsakdanjega, bolečine in trpljenje tistih, ki doživljajo »samo« čustveno nasilje, pogosto nepomembne. Ljudje razumejo in sprejemajo dejstvo, da žrtve fizičnega in spolnega nasilja za ozdravljenje potrebujejo tako čas kot specializirano pomoč. V primeru čustvene zlorabe pa ljudje pogosto sklepajo, da bodo žrtve zlorabo preprosto prebolele, ko bodo odrasle. Ta domneva je nevarno napačna, saj čustveno nasilje otroku pusti posledice na njegovi »duši«.

Ena najpomembnejših in najpotrebnejših intervencijskih strategij pri čustvenem nasilju je razvojno svetovanje, katerega prvotni cilj je izobraževanje staršev. Starši se z razpravljanjem o tem, kaj je normalno in primerno otrokovi starosti, spolu in ravni njegovih spretnosti, izobražujejo in informirajo. Poleg tega jim takšno svetovanje pokaže, kaj lahko od otrok razumno pričakujejo. Nerealistična pričakovanja staršev o tem, kaj naj bi otrok smel oz. ne smel storiti, namreč pogosto vodijo do problemov in zlorab v odnosu med starši in otrokom.

Zlorablajoči starši otroka pogosto vidijo kot lenega in neubogljivega in ga, ker ne ustreže njihovim zahtevam, kaznujejo. Na točki, kjer starši zaradi nezadovoljstva z otrokovim delom, otroka stalno kritizirajo in grajajo, ga prikrajšujejo za njihovo naklonjenost ter mu govorijo, da je neumen, neotesan, neveden in za nič dober, se lahko začne zloraba (Iwaniec, 2003: 57).

Psihično trpinčenje, ki ni spremljevalec telesnega nasilja ali spolne zlorabe, le redko pripelje do državne intervencije. Eden od vzrokov je pomanjkanje jasnih opredelitev, kdaj starši prekoračijo mejo dopustnega. Poleg tega je treba izhajati iz dejstva, da »imajo starši temeljno pravico do vzgoje svojih otrok brez vmešavanja države«⁵ (Hart in drugi v Filipčič, 2002: 159). Država torej ne more narekovati staršem, kako vzgajati otroke, brez da bi dokazovala, da so metode staršev neprimerne in da ogrožajo otrokovo telesno ali duševno integriteto (Filipčič, 2002: 159).

Ni preprostega načina, kako pomagati zlorabljenim otrokom in njihovim staršem. Intervencijske strategije bi morale upoštevati potrebe otrok kot tudi staršev in skupnosti, kjer živijo. Spremeniti bi se moral odnos staršev do otrok. Starše bi bilo potrebno izobraževati za boljše razumevanje otrokovih razvojnih potreb in vzgojnih metod. Prav tako bi bilo staršem potrebno pomagati v primerih revščine, družbene izolacije, zlorabe opojnih substanc ipd. Temeljni cilj posredovanja na družinski ravni je popravilo škode, okrepitev odnosa med starši in otrokom ter zvišanje otrokovega občutka varnosti in pripadnosti, na družbeni ravni pa spodbujanje k stališčem, da so tudi otroci posamezniki z osnovnimi človeškimi pravicami (Iwaniec, 2003: 55).

4.4 NADZOROVANJE NASILJA

Pogled v zgodovino nas uči, da se o nasilju v družini molči. Molčijo tako moški kot ženske, tako storilci kot tisti, ki so objekt nasilja in tudi tisti, ki nimajo izkušenj z nasiljem. Eden izmed razlogov za molk je ideja o obstoju meje med zasebnim in javnim, pri čemer je nasilje v družini del zasebnosti in mora tam tudi ostati. Razlogi molka so med seboj pogosto nasprotujoči. Ženske, ki preživljajo nasilje, najpogosteje molčijo, ker se zaradi pomanjkanja znanja in informacij počutijo nemočne in ne vedo kaj naj storijo in ker verjamejo (Zaviršek, 1997: 330):

⁵ Odločba ameriškega sodišča iz leta 1978.

- da se nasilje dogaja samo njim in da jim ne bo nihče verjel,
- da jih bo storilec ubil, če bodo storile kaj nedovoljenega, kar ga lahko razkrinka,
- da same sprožajo nasilje in da so odgovorne zanj,
- da so slabe in nevredne, da bi jih kdo poslušal in jim pomagal.

Ker so povzročitelji nasilja prepričani, da niso storili ničesar napačnega, molčijo tudi sami. Razlogi za molk so lahko tudi v tem, da žensko vidijo kot manjvredno bitje, ki je krivo za njihov neuspeh in nezadovoljstvo. Nasilje nad ženskami lahko povzročiteljem pomaga ustvarjati fantazije o svoji identiteti, za katero potrebujejo občutek in dokaz, da imajo moč nad drugo osebo (Zaviršek, 1997: 330).

Nasilje nad žensko in otroki v družini praviloma traja tako dolgo, dokler se ženska ne skrije v varen prostor ali dokler povzročitelj ženske ne ubije. Walkerjeva (v Zaviršek, 1997: 333) poudarja, da »nasilje praviloma ne preneha, lahko se za krajši čas pretrga, dokler s še večjo silovitostjo znova ne izbruhne«. Po številnih raziskavah so ženske, ki se zatečejo v varno hišo, vsaj tri leta preživljale nasilje, preden so se odločile za ta korak. Žrtve si sicer želijo in upajo, da bo nasilja nekoč konec, niso pa pripravljene zapustiti storilca. Nekatere ženske zaradi preživetega nasilja in zanemarjanja v otroštvu verjamejo, da v življenju ne morejo doživljati dobrih stvari in da jim je trpljenje na nek način »usojeno«, zato tudi ostajajo pri povzročitelju in redko poiščejo pomoč (Zaviršek, 1997).

Nasilje nad ženskami nedvomno dokazuje neenakost razmerja moči med moškimi in ženskami v družbenem, gospodarskem, verskem in političnem življenju in to kljub državnim in mednarodnim zakonodajnim predpisom, ki uzakonjajo enake možnosti. Pomeni kršenje pravice do življenja, varnosti, svobode, dostojanstva ter fizične celovitosti žrtve, kar posledično ovira razvoj demokratične družbe. Nasilje nad ženskami v družini in v naših družbah posredno ali neposredno vpliva tudi na otroke in lahko pogosto povzroči nasilje in brutalnost, ki se prenaša iz roda v rod.⁶

K razumevanju tega, zakaj ženske doživljajo nasilje in pogosto ostanejo v nasilnem razmerju, odločilno pripomore tudi razumevanje procesov, ki vplivajo na konstruiranje spolnih razlik od otrokovega spočetja naprej. Prvi korak na poti iz zatiranja je razumevanje struktur, ki

⁶ Resolucija (A4-0250/97) o potrebi Evropske kampanje za ničelno strpnost do nasilja nad ženskami.

reproducirajo zatiranje, ki mogoči, da posameznica razvije občutek osebne moči namesto samoobtoževanja. Opolnomočenje je proces, ki se začne odvijati v času, ko se oseba začne zavedati strukturne določenosti zatiranja in njegovega vpliva na njeno življenje. Začne se z zavestnim prepoznavanjem dejstva, da številne situacije, ki sestavljajo sistem zatiranja, niso posledica osebne nesposobnosti človeka, temveč so posledica diskriminacije, ki je vgrajena v vse strukture družbenega življenja. Strukturna diskriminacija deluje tako, da ženska ponotranji zatiranje in se začne obnašati, kot od nje zahtevajo zatiralec in dominantni diskurzi, ki legitimirajo nasilje nad ženskami (Zaviršek, 1997: 338).

Sedanja družbena organizacija, ki temelji na spolnih razlikah, idealizira in vzpostavlja razcep med moško avtonomijo in žensko skrbjo ter tako oblikuje hierarhično razmerje med moškostjo in ženskostjo. »Če k temu dodamo še druge kulturne elemente, ki v okvir idealizirane moškosti uvrščajo tudi pripravljenost za nasilje kot predispozicijo za agresivno obnašanje, ki fizične razlike kulturno interpretirajo kot naravno predestiniranost moških za nasilje, potem prihajamo vse bližje k razumevanju izvorov moške agresivnosti in ženske pripravljenosti za vzdrževanje nasilnih razmerij« (Zaviršek, 1997: 344). Možnost izhoda iz take kulturne neskladnosti, ki reproducira razmerje neenakosti med spoloma in nasilje moških nad ženskami, je v enakih možnostih žensk na področju izobraževanja, zaposlovanja, aktivnega delovanja v družbenem življenju in z vstopom moških v sfero očetovstva in gospodinjstva. Eden ključnih ciljev prihodnje politike v Evropi bi moralo biti spreminjanje znotraj-družinskih odnosov (delitev družinskih obveznosti na oba roditelja) ter drugačno obravnavanje same družine; zavreči je treba ideologijo enega samega vzdrževalca družine. Vključenost obeh roditeljev v delo zunaj doma (in v družinske ter gospodinjstve dejavnosti) bi bila primarna podlaga za določanje politike socialne varnosti. Z najrazličnejšimi sredstvi množičnega obveščanja pa bi bilo treba zagotoviti razširjanje in sprejemanje vzorcev nove delitve družinskih in delovnih obveznosti (Jogan, 2001: 53-54). Taka prihodnost je tudi edina pot, da se postopoma zmanjša kulturno vzpostavljeni razcep med ženskimi in moškimi sferami, to pa je tudi pot k zmanjševanju nasilja moških nad ženskami.

4.4.1 Strategije za preprečevanje nasilja

Čeprav je malo verjetno, da bo človeštvo z obličja zemlje kdaj odpravilo vse nasilje, bi z nekaterimi ukrepi lahko znižali možnosti medsebojnih napadov med ljudmi. Starši, vzgojitelji in ostale osebe, ki predstavljajo avtoriteto, vključno z mediji, bi lahko pomagali pri

izoblikovanju ustreznega odnosa posameznikov do nasilja. »Najmanj kar bi lahko storili je, da bi otroke in splošno javnost opomnili, da je agresivnost družbeno nezaželena ne glede na podobe, ki jih prikazujejo mediji« (Berkowitz, 1993: 434). Tudi če velja, da so ljudje ob občutenju negativnih emocij izvorno nagnjeni k jezi in agresivnosti se, v primeru neprijetnih dogodkov in posledično negativnih občutij, lahko naučijo neagresivnega vedenja, pri čemer bi ključno vlogo morali imeli starši in vzgojitelji. Svoje varovance bi morali naučiti, da se nasilje »ne izplača« ter da se je z življenjskimi težavami možno soočiti tudi na konstruktiven in neagresiven način.

Družina je življenjska skupnost posameznikov, ki vanjo stopajo predvsem zaradi zadovoljevanja čustvenih potreb. Podlaga ali predpogoj za zagotavljanje teh potreb je zasebnost družine, ki je tudi njen razpoznavni znak. S posegi v družino (v vzgojo otroka in v odnos med partnerjema) država to zasebnost lahko omejuje. Zgodovinsko gledano je država najprej inkriminirala telesno nasilje v družini, kasneje spolno in v zadnjih letih tudi psihično nasilje. Te represivne posege v družinsko življenje država opravičuje s skrbjo za ogrožene družinske člane. Pri oblikovanju meje, ki določa ogroženost družinskih članov, pa se je treba zavedati, da predstavlja vsak poseg v družino omejevanje zasebnosti družinskega življenja, ki jo država lahko upravičeno omeji samo v skrajnih in natančno opredeljenih primerih. Kadar se nasilje v družini kaže v najbolj grobih oblikah (v primerih ogroženosti življenja, zdravja ali čustvene stabilnosti družinskih članov), je intervencija države v družino s kazenskoopravnimi ukrepi utemeljena. Vendar pa mora biti cilj omejitve zasebnosti s posegom države v družino celovito obravnavanje družinske problematike, saj je nasilje samo eden od njenih simptomov (Filipčič, 2002: 277-278).

Zmanjšanje napetosti v družini in povečanje sposobnosti soočanja z obremenitvami, ki jih prinese nasilje v družini, bi lahko dosegli z naslednjimi ukrepi (Gelles, 1993: 20):

- norme, ki legitimirajo in povečujejo nasilje v družbi in v družini, bi bilo treba odpraviti (odstranitev šeškanja kot načina vzgoje otrok, ukinitvev smrtne kazni, zmanjšanje nasilja v medijih),
- zmanjšati bi bilo potrebno družbena bremena, ki so soodgovorna za pojav napetosti in nasilja v družini (znižanje stopnje revščine, neenakosti, nezaposlenosti itd.).
- združevanje oz. vključevanje družin v sorodstvena in druga socialna omrežja bi pomagalo pri znižanju družbene izolacije posamezne družine, zaradi česar bi se sposobnosti obvladovanja napetosti v družini povečale,

- seksistično podobo družbe bi bilo potrebno spremeniti, saj nasilje v družinah omogoča tudi spolna neenakost. Odprava »moškega« in »ženskega« dela bi bila velik korak k enakosti znotraj in zunaj doma,
- krog nasilja v družini je potrebno razbiti, saj se nasilje ne more preprečiti in ne ustaviti, dokler se otroci učijo, da je primerno tepsti ljudi, ki jih imajo »radi«.

Ker imata v zlorablajočem odnosu središčno vlogo moč in nadzor, so še posebej potrebna prizadevanja za spremembe s tem povezanih stereotipov. Z medijskimi kampanjami in javnimi izobraževanji bi se spremenilo mnenje javnosti o tej tematiki in povečalo število javnih razprav o legitimnosti pravic in moči, ki jih »podeljuje« seksualna intimnost ali zakonska zveza, jasno prikazana kazenska narava nasilja v družini pa bi zvišala osebno odgovornost posameznikov/-ic do nasilnih oblik vedenja. Pri zaustavljanju in preprečevanju med-partnerskega nasilja bi morali posamezniki/-ice že v zgodnji fazi oblikovanja razmerja dobiti več informacij o psihičnem nasilju. Stopnjevanje nasilnih dejanj se namreč lahko začne že na samem začetku razmerja, saj potencialno nevarni vzorci razmerij pogosto nastanejo že v adolescenci oz. zgodnji odraslosti. Sčasoma, ko se strategije nadvlade stopnjujejo in ustalijo, postajajo zlorablajoča razmerja zaradi neenakomerno porazdeljene moči med partnerjema vse bolj asimetrična. Na tej točki je verjetnost prekinitve cikla nasilja minimalna, več možnosti za to je na samem začetku razmerja in sicer z izboljšanjem komunikacijskih vzorcev, povečanjem obojestranskega zaupanja in s povečevanjem enakopravnosti med partnerjema. Raziskave so pokazale, da 15-urni predporočni program, katerega namen je izboljšanje načina komuniciranja in reševanja problemov, razjasni pričakovanja posameznih partnerjev in lahko s tem, ko ponudi zadovoljujoče rešitve, pomembno vpliva na kakovost zakona še vrsto let kasneje (Murphy in Cascardi, 1993: 104-106).

Dejstvo, da je razvoj na področju enakosti med moškimi in ženskami v evropskih državah zelo različen in da je treba države oskrbeti s skupnim okvirnim načrtom za nadaljnje aktivnosti, je bilo podlaga za *Načrt aktivnosti za boj proti nasilju nad ženskami*⁷. Ukrepi, predlagani v Načrtu aktivnosti, oskrbujejo države z izhodišči za kratkoročne in dolgoročne akcije, ki so potrebne, da se začne proces ustvarjanja ničelne strpnosti ter odpravljanja vzrokov in posledic nasilja nad ženskami. Načrt aktivnosti, ki je namenjen zmanjšanju

⁷ »Načrt aktivnosti za boj proti nasilju nad ženskami« temelji na delu, ki ga je v letih 1994-1996 opravila Ekspertna skupina Evropskega sveta za boj proti nasilju nad ženskami, ki jo je ustanovil Vodilni odbor za enakost žensk in moških pri Svetu Evrope.

pojavov nasilja in končno popolni odpravi nasilja nad ženskami, izhaja iz naslednjih načel (Neubauer, 1999: 49):

- Vse ženske in deklice, ki so žrtve nasilja, bi morale imeti takojšen dostop do varnosti in zaščite, nasilje pa bi morali obravnavati kot zločin in kršenje temeljnih človekovih pravic.
- Na področju percepcije nasilja nad ženskami so potrebne temeljne spremembe, ki bi ustvarile družbeno netolerantnost do nasilja, nasilne osebe pa bi veljale za odgovorne za lastno vedenje, družba pa bi od njih zahtevala, da prenehajo biti nasilne.
- Da bodo ženske in deklice lahko izzvale in spremenile obstoječe strukture diskriminacije, morajo imeti več vpliva, kar je mogoče doseči z integracijo načela enakosti žensk in moških v razvoj politik in programov ter s tradicionalno politiko za doseganje enakosti.

Med aktivnostmi, s katerimi se lahko odzivamo na nasilje nad ženskami, ima pomembno vlogo izobraževanje. Njegova vloga je dvojna, kratkoročno pomeni osveščanje javnosti o problemih nasilja, dolgoročno pa predstavlja izziv stereotipom in vedenjem, ki ohranjajo strukturne neenakosti. Cilj šolskih programov bi moral biti večja osveščenost fantov in deklet o posledicah nasilja, ki temelji na spolu ter razvijanje sredstev za skupno reševanje nesoglasij, ki bi tudi omejevalo pojmovanje ženskega telesa kot blaga, kar neizogibno izzove nasilje. Poleg tega bi vlade morale razvijati javno izobraževanje, osveščanje ter širiti jasne informacije, ki bi rušile tabuje in mite o nasilju ter spodbujale ustrezen odziv in ravnanje z ženskami, ki iščejo pomoč zaradi nasilja. Za nasilne moške bi morali zagotoviti vzgojne programe, vendar ne kot alternativo sankcijam. Prek izobraževalnega programa bi bilo potrebno spodbujati vse vidike enakosti žensk in moških kot so vsebine za spreminjanje agresivnosti, spodbujanje nenasilnega reševanja konfliktov, osveščanje o človekovih pravicah, odpravljanje predsodkov in drugih praks, ki temeljijo na stereotipnih vlogah žensk in moških ter odpravljanje vseh oblik diskriminacije. Ženskam in dekletom, ki doživljajo nasilje, je potrebno zagotoviti tudi dostop do ustrezne podpore, pomoči in storitev, ki bodo izpolnile vrsto njihovih različnih potreb ter jim zagotovile zaščito in varnost (Neubauer, 1999: 54).

4.4.2 Ukrepanje ob nasilju nad otroci

Znanje in občutljivost za zaznavanje slabega ravnanja z otrokom in za ustrezno zaščitno ukrepanje bi morali vgraditi v vse javne službe, ki se srečujejo z otroci, to so predvsem osnovna zdravstvena služba, vrtci in šole. Prva naloga v programu pomoči je prekiniti

trpinčenje otroka. Vendar to v praksi ni preprosto in hitro izvedljivo. V primeru trpinčenja otrok lahko strokovne službe razmišljajo in ukrepajo v dveh smereh. Prva je odstranitev otroka iz družine, z namenom zavarovanja življenja in zdravja otroka. Drugi pristop pa je spreminjanje otrokove družinske situacije s pomočjo staršem, družini in neposredno otroku. Otroku je namreč potrebno ponuditi tudi neposredno pomoč. Ta vključuje zaščito pred nadaljnjim nasiljem, psihološko pomoč (podpora, razumevanje ipd.), zmanjševanje otrokovih značilnosti, ki prispevajo k slabemu ravnanju staršev (zmanjševanje nemirnosti pri hiperkinetičnem otroku ipd.) ter praktične nasvete, kaj naj stori ko je ogrožen (naslovi, telefonske številke...) (Mikuš Kos, 1995: 78-80).

Na odnos staršev do otrok in na kakovost starševstva lahko vplivajo tudi priprave na starševstvo, večanje občutljivosti za potrebe otrok, širjenje načel mednarodne Konvencije o otrokovih pravicah in tudi nasveti v sredstvih javnega obveščanja, ki lahko veliko pripomorejo k seznanjanju javnosti s pojavom, večanjem občutljivosti zanj in k zaščiti otroka. Poleg strokovnih ustanov, ki se ukvarjajo s preprečevanjem in pomočjo trpinčenim in zanemarjenim otrokom, se pri nas in v svetu s tem vprašanjem ukvarja tudi civilna družba – nevladne in prostovoljne organizacije, med katere sodijo društva za preprečevanje slabega ravnanja z otroki, SOS telefoni, društva za varovanje otrokovih pravic ipd. Ena pomembnih dejavnosti nevladnih organizacij je izdajanje poljudne literature o trpinčenju otrok, namenjene staršem, vzgojiteljem in otrokom. Nevladne organizacije in prostovoljci predstavljajo mehko mrežo, ki hitreje zazna in se odziva na dogajanje v lokalni skupnosti ali na ravni države, saj imajo več možnosti, da zajamejo mnoge družine in otroke, ki ne pridejo do strokovnih služb. Telefonskih linij, t.i. SOS telefonov, se lahko poslužujejo tako otroci v stiski, ki brez strahu pred kaznovanjem sporočijo, da so trpinčeni, kot tudi starši, ki rabijo pomoč zase, da ne bi svojemu otroku storili kaj slabega (Mikuš Kos, 1995: 83-84).

Dobro znano je, da večina pojavov trpinčenja in zanemarjanja otrok ostane neodkritih in tvori nevidni del ledene gore. Razlogov za težave pri zaznavanju in odzivanju na ta pojav je lahko več. Zaradi nepoučenosti in neinformiranosti ljudje pojava sploh ne opazijo, saj znaki psihičnega trpinčenja pri otroku, za nepoučenega opazovalca, niso zlahka prepoznavni. Primeri trpinčenja otrok ostanejo nezaznani tudi zaradi slabe osveščenosti o državljskih in poklicnih dolžnostih ob srečanju s sumom na trpinčenje ali z očitnim trpinčenjem otroka ter zaradi načela spoštovanja zasebnosti družinskih dogajanj in vzgojnega ravnanja z otroki. V

veliki večini primerov pa gre preprosto tudi za nepoučenost, kako ukrepati ob sumu trpinčenja otroka (Mikuš Kos, 1995: 87).

Strokovna pomoč lahko obvaruje žrtve in pomaga tistim, ki so nasilni, da prenehajo z zanemarjanjem in zlorabami. Ustrezni programi poklicno usposobljenih strokovnjakov, svetovalcev in terapevtov pripomorejo ne le k pravočasnemu odkrivanju žrtev zlorab, ampak lahko tudi preprečijo morebitne druge zlorabe. Družine v katerih je prisotno nasilje, je treba razumeti in še bolj aktivno delovati na področju preprečevanja, da bi zmanjšali naraščanje žrtev zanemarjanja in zlorabe. Šele ko nasilne osebe prevzamejo odgovornost za svoje nasilno vedenje, so sposobne prenehati z zlorabami in nasiljem. Mnoge osebe, ki zlorablajo otroke, potrebujejo pomoč in ne le sodne obravnave. Zato moramo takim osebam omogočiti, da imajo na razpolago ustrezne institucije in strokovnjake, ki jim lahko pomagajo. Zmanjševati pa je treba tudi vzorce nasilja, ki nam jih ponuja televizija in druga sredstva obveščanja. V družbi bi morali vzpodbujati empatijo in humano naravnost samih otrok, mladostnikov in odraslih oseb, kar bi pripomoglo k zmanjševanju naraščanja zanemarjanja, zlorabe in nasilja (Kristančič, 2002: 132).

5 SKLEP

Pojem čustva ni ideološko nevtralen, ampak zaseda pomembno mesto v ideologiji spolov. Njegova umeščena v sistem moči je legitimizirala in vzdrževala družbeno neenakopravnost med spoloma. Tradicionalne zahodne predstave o racionalnih moških in čustvenih ženskah so vodile k izključevanju žensk iz javnih področij države ter k njihovi omejenosti na zasebno sfero in skrb za emocionalno ravnotežje v družini.

V procesu socializacije se deklice in dečki že od malega učijo svojih vlog in položaja v družbi. Deklice naj bi bile občutljive in čustvene, medtem ko tradicionalna socializacija fantke vzgaja v duhu odločnosti in agresivnosti ter moške nauči obvladovati in nadzorovati svoja čustva. Čeprav je ženska tradicionalno predstavljena kot »bolj čustvena«, je za kulturno povezovanje ženske in emocionalnosti tipično značilna odsotnost čustva jeze, saj se na jezo pogosto gleda kot na odklon od primernega ženskega čustvovanja in obnašanja. Jeza in bes sta namreč, kljub temu da odprto izražanje čustev pri moških velja za znak pomanjkljive moškosti, med tistimiemocijami, ki jih moški legitimno izražajo. V zahodni kulturi so moški agresivnejši od žensk, saj koncept moškosti daje prednost agresivnosti, koncept ženskosti pa miroljubnosti. Razlike v agresivnosti med spoloma so posledica družbenih vlog, ki so tradicionalno dodeljene moškim in ženskam, saj odrasli otroke že zelo zgodaj naučijo, da je pretepanje primernejše za moške kot pa za ženske. Ker starši agresivno vedenje pri fantkih bolj odobravajo in ga nagrajujejo v večji meri kot pri deklicah, ni presenetljivo, da so moški v večji meri nasilni in agresivni. »Moška« jeza, ki je pogosto enačena z agresijo in nasiljem, usmerjenima proti ženskam, ki »ogrožajo njihovo nadvlado«, odraža razlike v družbeni moči med spoloma. Nasilje nad ženskami je eden bistvenih družbenih mehanizmov, s katerim so ženske prisiljene v podrejen položaj in korenini v neenaki porazdelitvi moči med spoloma. Mnogi raziskovalci menijo, da so za nasilje v družini v osnovi odgovorni družbeni dejavniki ter da so ženske žrtve nasilja predvsem zaradi tega, ker živimo v patriarhalnem sistemu.

Mnogi raziskovalci trdijo, da se je agresivnega obnašanja moč naučiti. V družinski skupnosti starši otrokom predstavljajo pomemben vzor in model za posnemanje vedenja. Otroci starše opazujejo in če se starši vedejo na agresiven način, obstaja verjetnost, da bodo otroci tako vedenje posnemali ter tudi sami prevzeli način agresivnega vedenja. Skupna značilnost posameznikov, ki so agresivni in nasilni do svojih družinskih članov, naj bi bila po mnenju raziskovalcev ta, da so bili skoraj vsi v času odraščanja tudi sami zlorabljeni, kar naj bi

predstavljajo dejavnik tveganja za razvoj agresivnosti v dobi odraslosti. Seveda gre pri tem za verjetnost in ne dejansko gotovost, saj vse osebe, ki so bile v otroštvu žrtve nasilja, ne zlorablajo svojih otrok. Žrtve zlorab v otroštvu se namreč lahko naučijo ne samo kako se obnašajo izvajalci nasilja, temveč tudi kakšno je primerno vedenje žrtve. V primeru čustvenega nasilja se raziskovalci strinjajo, da se osebe, tudi če so bile v času odraščanja zlorabljene »samo« čustveno, lahko naučijo značilnih drž žrtev, kot sta pasivnost in tolerantnost do čustvenega nasilja.

V družini je najbolj razširjena oblika nasilja čustveno nasilje, ki ga je od vseh oblik nasilja najtežje opredeliti ter prepoznati. Čustveno nasilje vsebuje poskuse storilca po nadziranju, obvladovanju in/ali pridobivanju moči nad partnerjem, ki se s časom stopnjujejo. Posledice takšnega nasilja so težke, saj čustvena zloraba pri žrtvi oslabi samopodobo in samospoštovanje, vzbuja občutke ponižanosti in nesposobnosti, depresijo, strah ipd. Raziskave so pokazale, da so ženske, ki so bile žrtve fizičnega nasilja, čustveno nasilje v primerjavi s fizičnim napadom (stalna atmosfera nevarnosti, poniževanje, verbalno nadlegovanje itd.) občutile kot hujšo in bolj bolečo obliko nasilja.. Čustveno nasilje ne pusti vidnih ran ali poškodb, zato redkokdaj obstajajo dokazi takšnega nasilja. Prav zaradi tega je največji problem, s katerim se žrtve čustvenega nasilja soočajo, prav ta, da jih ljudje, ki se jim zaupajo in jih prosijo za pomoč, ne jemljejo resno.

Eden izmed ključnih dejavnikov pri preprečevanju agresivnega vedenja je izobraževanje. Prvi korak pri preprečevanju čustvenega nasilja bi moralo biti izobraževanje staršev. Starši bi se morali naučiti, kaj je primerno otrokovo obnašanje glede na njegovo starost in raven njegovih spretnosti ter posledično, kaj lahko od otroka razumno pričakujejo. Nerealistična pričakovanja o tem kaj naj bi otrok (ne) smel storiti, namreč pogosto vodijo do problemov v odnosu med starši in otroci. Drugi korak je javno izobraževanje, ki bi ozavestilo javnost o problemih nasilja, s čimer bi se odpravili miti in stereotipi, ki ohranjajo strukturne neenakosti med spoloma. Za odpravljanje nasilja nad ženskami in zmanjševanje njegovih posledic je namreč izrednega pomena razumevanje nasilja kot družbenega pojava ter razumevanje spolne delitve oz. spolnih vlog v družbi. Enake možnosti žensk na področju izobraževanja, zaposlovanja, aktivnega delovanja v družbenem življenju in vstop moških v sfero očetovstva in gospodinjstva bi zmanjšali kulturno vzpostavljeni razcep med ženskimi in moškimi sferami ter hierarhično razmerje med moškostjo in ženskostjo, kar je tudi pot k zmanjševanju nasilja moških nad ženskami. Dejavnosti, katerih namen je izboljšati varnost žensk, morajo biti

usmerjene v spreminjanje odnosov med spoloma, tako da ne bomo več vzgajali žensk v žrtve in moških v povzročitelje nasilja. Vprašanje, kako se izogniti čustvenemu nasilju je verjetno najtežji vidik izenačevanja moči v razmerjih. Vodilno načelo pri tem pa bi nedvomno moralo biti spoštovanje neodvisnih stališč in osebnih lastnosti drugega. Ljudje bi se pri tem morali naučiti dveh pomembnih stvari: postaviti bi morali jasne meje, se tako zaščititi pred nepotrebnim čustvenim nasiljem iz okolja in postati bolj prijazni in strpni do sebe in drugih.

6 LITERATURA

- A2Z Psychology (2002-2004).
<http://www.a2zpsychology.com/a2z%20guide/emotions.htm> (13.12.2004)
- ALLEN, Katherine R., BABER, Kristine M. (1994): *Issues of Gender: A feminist Perspective*. V: MCKENRY, Patrick C., PRICE, Sharon J. (ur.): *Families and change: coping with stressful events*. Sage Publications, California.
- ANIČIĆ, Klavdija, LEŠNIK MUGNAIONI, Doroteja, PLAZ, Maja, VANČEK, Nataša, VERBNIK DOBNIKAR, Tatjana, VESELIČ, Špela, ZABUKOVEC KERIN, Katja (2002): *Nasilje – nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol*. I2, Ljubljana.
- ARCHER, John (1994): *Male violence*. Routledge, London.
- ARMON-JONES, Claire (1986): *The Thesis of Constructionism*. V: HARRÉ, Rom (ur.): *THE SOCIAL CONSTRUCTION OF EMOTIONS*. Basil Blackwell, New York.
- BARLE, Andreja, NOVAK FAJFAR, Bojana, PLUŠKO, Alojz, POČKAR, Mirjam, POPIT, Tanja (2002): *Uvod v sociologijo*. DZS, Ljubljana.
- BAYRAKDAR GARSIDE, Rula, KLIMES-DOUGAN, Bonnie (2002): *Socialization of discrete negative emotions: gender differences and links with psychological distress*. *Sex Roles: A Journal of Research*. Avgust.
- BERKOWITZ, Leonard (1993): *Aggression: Its Causes, Consequences, and Control*. Temple University Press, Philadelphia.
- BERNARDES, Jon (1997): *Family studies: An introduction*. Routledge, London.
- BOŽAC DELEŽAN, Lorena (1999): *Ko je najnevarnejša institucija zakon, najnevarnejši prostor dom, najnevarnejša oseba partner*. V: KOZMIK, Vera, DOBNIKAR, Mojca (ur.): *Dosje: Nasilje nad ženskami*. Urad vlade Republike Slovenije za žensko politiko, Ljubljana.
- CLARK, Julie (2001): *Verbal and Emotional Abuse*.
<http://www.suite101.com/article.cfm/7109/78814> (2.5.2005)
- CLARKE, Simon (2003): *Psychoanalytic Sociology and the Interpretation of Emotion*. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. Vol. 33, št. 2, str. 145-163.
- CRAWFORD, June, KIPPAX, Susan, ONYX, Jenny, GAULT, Una, BENTON, Pam (1992): *Emotion and Gender: Constructing Meaning from Memory*. SAGE Publications, London, Newbury Park.

- CUMMINGS, E. Mark, GOEKE-MOREY, Marcie C., PAPP, Lauren M. (2002): *A Family-Wide Model for the Role of Emotion in Family Functioning*. V: FABES, Richard A. (ur.): *EMOTIONS AND THE FAMILY*. The Haworth Press, Binghamton.
- DUNCOMBE, Jean, MARSDEN, Dennis (1993): *Love and intimacy: The gender division of emotion and »emotion work« – A neglected aspect of sociological discussion of heterosexual relationships*. *Sociology: the Journal of the British Sociological Association*. Vol. 27, št. 2, str. 221-241.
- EISENBERG, Nancy, CUMBERLAND, Amanda, SPINRAD, Tracy L. (1998): *Parental socialization of emotion*. *Psychological Inquiry*, Vol. 9, št. 4, str. 241-273.
- FABES, Richard A. (2002): *Emotions and the family*. The Haworth Press, Binghamton.
- FILIPČIČ, Katja (2000): *Miti o nasilju v družini*. V: KANDUČ, Zoran (2002): *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana.
- FILIPČIČ, Katja (2002): *Nasilje v družini*. Bonex založba, Ljubljana.
- FRANKS, David D. (1989): *Power and Role-Taking: A Social Behaviorist Synthesis of Kemper's Power and Status Model*. V: FRANKS, D. D., MCCARTHY, E. D. (1989): *The Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*. JAI Press, Greenwich.
- FREDRICKSON, Barbara L. (1998): *Cultivated Emotions: Parental Socialization of Positive Emotions and Self-Conscious Emotions*. *Psychological Inquiry*. Vol. 9, št. 4, str. 279-281.
- GELLES, Richard J. (1993): *Family violence*. V: HAMPTON, Robert L. (ur.): *Family violence: prevention and treatment*. Newbury Park, London, New Delhi, Sage Publications.
- GIDDENS, Anthony (2000): *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Založba /*cf., Ljubljana.
- GORDON, Steven L. (1985): *Micro-sociological theories of emotion*. V: HELLE, H.J., EISENSTADT, S.N. (ur.): *Perspectives on sociological theory: Micro-sociological theory*. Sage Publications, London.
- HALBERSTADT, Amy G., EATON, Kimberly L. (2002): *A Meta-Analysis of Family Expressiveness and Children's Emotions Expressiveness and Understanding*. V: FABES, Richard A. (2002): *Emotions and the family*. The Haworth Press, Binghamton.
- HAYES, Nicky, ORREL, Sue (1998). *Psihologija*. Addison Wesley Longman Ltd., London.
- HENDERSON, A.J.Z., BARTHOLOMEW, K., DUTTON, D.G. (1997): *He loves me: He loves me not: Attachment and separation resolution of abused women*. *Journal of Family Violence*, Vol. 12, št. 2.

- IWANIEC, Dorota (2003): *Identifying and Dealing with Emotional Abuse and Neglect*. Child Care in Practice. Vol. 9, št. 1.
- JAMIESON, Lynn (1998): *Intimacy. Personal Relationships in Modern Societies*. Polity Press, Oxford.
- JOGAN, Maca (1990): *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
- JOGAN, Maca (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- KANDUČ, Zoran (2003): *Onkraj zločina in kazni*. Študentska založba, Ljubljana.
- KEITH-OAKS, Judy (1990): *Emotional abuse: Destruction of the spirit and the sense of self*. Clearing House, Vol. 64, št. 1.
- KRISTANČIČ, Azra (2002): *Socializacija agresije*. AA Inscerco, Ljubljana.
- LAMOVEC, Tanja, ROJNIK, Ana (1978): *Agresivnost*. DDU Univerzum, Ljubljana.
- LAMOVEC, Tanja (1984): *Emocije*. Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- MADDEN-DERDICH, Debra A. (2003): *The Role of Emotions in Marriage and Family Therapy: Past, Present, and Future*. V: FABES, Richard A. (ur.): *Emotions and the family*. The Haworth Press, Binghamton.
- MCGAULEY, Gill (1998): *Geffner, Robert, Rossman, B. B. Robbie (1998): Journal of Emotional Abuse 1(1): Interventions Research and Theories of Psychological Maltreatment, Trauma and Nonphysical Aggression*. Haworth Maltreatment and Trauma Press, London. Journal Of Forensic Psychiatry, Reviews. Vol. 9, št. 3, str. 692-693.
- MIKUŠ KOS, Anica (1995): *Psihosocialni vidiki trpinčenja otrok*. V: *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok. II ciklus seminarjev Namesto koga roža cveti*. Meridiana, Ljubljana.
- MURPHY, Christopher M., CASCARDI, Michele (1993): *Psychological Aggression and Abuse in Marriage*. V: HAMPTON, Robert L. (ur.): *Family violence: prevention and treatment*. Sage Publications: Newbury Park, London, New Delhi.
- MUSEK, Janez, PEČJAK, Vid (2001): *Psihologija*. Educy, Ljubljana.
- NASTRAN ULE, Mirjana (2000): *Temelji socialne psihologije*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- NEUBAUER, Vijolica (1999): *Povzetek Načrta aktivnosti za boj proti nasilju nad ženskami*. V: *Dosje: Nasilje nad ženskami*. Urad vlade Republike Slovenije za žensko politiko, Ljubljana.
- PACKOTA, Valerie J. (2000): *Emotional Abuse Of Woman By Their Intimate Partners*.

http://www.womanabuseprevention.com/html/emotional_abuse_literature_rev.html

(5.5.2005)

- QUISUMBING, Lourdes R. (2000): *Values education towards a culture of peace*. V: BREINES, Ingeborg, CONNELL, Robert, EIDE, Ingrid (ur.): *Male roles, masculinities and violence: A culture of peace perspective*. UNESCO, Paris.
- RATNER, Carl (1989): *A Social Constructionist Critique of Naturalistic Theories of Emotion*. Journal of Mind and Behavior. Let. 10, št. 3, str. 211-230.
<http://www.humboldt1.com/~cr2/emotions.htm> (24.9.2005)
- RENZETTI, Claire M., CURRAN, Daniel J. (1995): *Women, Men, and Society*. Allyn and Bacon, Boston.
- SMRTNIK VITULIĆ, Helena (2004): *Čustva in razvoj čustev*. Pedagoška fakulteta, Ljubljana.
- STORKEY, Elaine (1995): *The search for intimacy*. Hodder & Stoughton, London.
- ŠADL, Zdenka (1999): *Usoda čustev v zahodni civilizaciji*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- ŠADL, Zdenka (2002): *Emocionalno delo in intimni odnosi v pozni modernosti*. Družboslovne razprave. Let. 18, št. 39, str. 59-71.
- ŠVAB, Alenka (2001): *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- TOMORI, Martina (1994): *Knjiga o družini*. EWO, Ljubljana.
- THOMAS-GUILLORY, Flora (2001): *Is There Really Such Thing As Emotional Abuse?*
<http://www.suite101.com/article.cfm/8437/60546> (2.5.2005)
- VANEVERY, Jo (1999): *From modern nuclear family households to postmodern diversity? The sociological construction of "families"*. V: JAGGER, Gill, WRIGHT, Caroline (ur.): *Changing Family Values*. Routledge, London, New York.
- ZABUKOVEC, Katja (1999): *Roka, ki včasih udari in včasih boža*. V: KOZMIK, Vera, DOBNIKAR, Mojca (ur.): *Dosje: Nasilje nad ženskami*. Urad vlade Republike Slovenije za žensko politiko, Ljubljana.
- ZAVIRŠEK, Darja (1997): *Diskurzi o nasilju in pomoči*. Socialno delo. Let. 36, št. 5/6.

Ostali internetni viri:

- <http://www.usask.ca/sas/scs/emotionalabuse.htm> (21.10.2004)
- http://www.womanabuseprevention.com/html/emotional_abuse_facts.html (25.4.2005)